

Міністерство освіти і науки України

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

ВАРДАНЯН МАРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 821.161.2-93.09-054.7 (043.3)

**СВІЙ – ЧУЖИЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ
ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА: НАЦІОНАЛЬНА КОНЦЕПТОСФЕРА,
ІМАГОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ**

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Черкаси – 2019

Дисертацією є монографія.

Робота виконана в Криворізькому державному педагогічному університеті.

Науковий консультант:

доктор філологічних наук, професор
КОВПІК Світлана Іванівна,
Криворізький державний педагогічний
університет,
професор кафедри української та світової
літератур.

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
КИЗИЛОВА Віталіна Володимирівна,
Державний заклад «Луганський
національний університет ім. Тараса
Шевченка» (м. Старобільськ),
професор кафедри філологічних
дисциплін;

доктор філологічних наук, професор
КАВУН Лідія Іванівна,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
професор кафедри української
літератури і компаративістики;

доктор філологічних наук, професор
ГУРБАНСЬКА Антоніна Іванівна,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
професор Науково-дослідного інституту.

Захист відбудеться «28» лютого 2019 р. о 10.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 73.053.03 в Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького (18000, м. Черкаси, б-р Шевченка, 81).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (18031, м. Черкаси, вул. Університетська, 22) та на офіційному веб-сайті університету: www.cdu.edu.ua.

Автореферат розісланий «27» січня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Вертипорох

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В умовах глобалізації та міграційних процесів учені все частіше звертають увагу на двоїстість сучасного суспільства, яка виражається в прагненні, з одного боку, до пізнання відмінних культур, релігій, мов, з іншого, – до збереження чи формування ідентичності (особистої, культурної, національної). Українцям не з чужого досвіду відомі означені проблеми. Це стосується наших співвітчизників, які мусили полишити Батьківщину у воєнні лихоліття ХХ ст. або емігрували в наш час. Прагнення українців до євроінтеграції, розгортання нової хвилі еміграції та формування власної національної ідентичності й ревізія цінностей – це ті зовнішні чинники, що актуалізують звернення до художніх текстів, які можуть відкрити сутність національного, колоніального та інокультурного й дати відповідь на одвічні питання: «хто ми є?», «куди йдемо?», «хто є той Інший, який поряд?».

Українці як бездержавна нація, відкриття Чужого, толерантність, неприпустимість різних форм насилля, життя як цінність, колективна та історична пам'ять – це те проблемне коло, що увібрала в себе українська діаспорна дитяча література. Твори, що в минулому столітті вийшли з-під пера в різних країнах осідку українців, формували в молодшого покоління національну свідомість, культурну ідентичність, відображали українську самобутність, розкривали заборонені в радянських країнах теми, що пронизані вірою в незалежність України, а також презентували широкі картини відмінного досвіду та образи різних народів, з якими співіснували українці.

Інакше кажучи, література для дітей та юнацтва письменників української діаспори є глибоко патріотичною, адже в ній охоплюються фундаментальні проблеми української історії, порушуються християнсько-релігійні теми, окреслюється коло питань про участь українців у різних військових формуваннях, окупації України, створення штучного голоду тощо. У ній презентовано націоцентричну модель світу з її константами – нація, Людина, національні цінності. Разом із тим, ця література відкриває екзотичні картини, оповідаючи про Австралію, Бразилію, Нову Гвінею. Українські діаспорні письменники розглядають літературу як місію зі збереження культурної ідентичності українців та відкриття іншого світу, тому вважаємо доцільним у роботі осмислити цю спадщину крізь призму категорій Свій – Чужий.

Актуальності дослідження додає посилений науковий інтерес загалом до літератури для дітей та юнацтва. Наразі можна вести мову про те, що дитяча література не стоїть на маргінесах «дорослої» літератури. Лише побіжно можна навести багатовекторність діяльності дослідників на цій ниві. Серед них – дисертації У. Гнідець, В. Кизилової, Г. Сабат, О. Чепурної та ін., публікації – А. Гурбанської, Т. Качак, С. Ковпик, А. Новикова, Л. Овдійчук та ін., хрестоматії з дитячої літератури – Н. Богданець-Білоskalенко, О. Гарачковської, Л. Козачок, А. Мовчун та ін. Але розуміння цілісності літературного процесу ХХ ст., зокрема творів для дітей та юнацтва, можливе в системному розгляді материкової та діаспорної української літератури в її жанрово-стильовому різноманітті, художніх репрезентаціях картин світу та концепції людини.

Заявлена наукова проблема досліджувалася спорадично, а література для дітей та юнацтва письменників української діаспори ще не ставала предметом комплексного літературознавчого осмислення. Опрацювання цієї теми ускладнено тим, що українські бібліотеки не містять ані повних зібрань книг, ані відомостей про письменників дитячої літератури в українському зарубіжжі. Багато матеріалів, що лягли в основу дослідження, були знайдені в бібліотеках й архіві Українського Вільного Університету та «Рідної школи» (м. Мюнхен, Німеччина), що стало можливим завдяки дослідницькій підтримці Канадського інституту українських студій (Альберта, Канада). До структури дослідження залучено матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву зарубіжної україністики (ЦДАЗУ), Обласної універсальної наукової бібліотеки імені Д. І. Чижевського, Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України, Національної бібліотеки України імені В. Вернадського НАН України.

Отже, ґрунтовне осмислення й наукове вивчення літератури для дітей та юнацтва українського зарубіжжя є актуальним. Попри те, що літературна спадщина письменників української діаспори для дітей та юнацтва є практично невідомою в Україні, вона має неабияке значення у вирішенні важливих літературознавчих та загальнотеоретичних проблем: на жанрово-стильовому рівні зокрема та в аспекті становлення літературного процесу ХХ ст. загалом. Таких синтетичних досліджень феномену літератури для дітей та юнацтва української діаспори, як високомистецької літератури та водночас потужного патріотичного чинника, бракує сучасному літературознавству. Розгляд творів із позиції жанрово-стильових особливостей дає змогу виокремити та дослідити становлення жанрової системи дитячої літератури – епічних, ліричних, драматичних та ліро-епічних жанрів, що розвинулися в українському зарубіжжі. Усе це сприяє розкриттю не лише картини світу окремого письменника, а й відтворенню національної концептосфери та імагологічних моделей у дитячій літературі українського зарубіжжя загалом.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано як індивідуальний проект і складову частину комплексної наукової теми «Поетика тексту художньої літератури» кафедри української та світової літератур Криворізького державного педагогічного університету. Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Криворізького державного педагогічного університету (протокол № 3 від 13 жовтня 2016 р.).

Мета роботи – дослідити художні репрезентації картини світу як національну концептосферу Свого та імагологічні моделі через розкриття категорії Чужого в аспекті жанрово-тематичних особливостей літератури для дітей та юнацтва письменників українського зарубіжжя ХХ ст. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- системно осмислити літературу для дітей та юнацтва української діаспори ХХ ст. в історичному, теоретичному та критичному аспектах;
- з'ясувати особливості української діаспорної літератури для дітей та юнацтва, означити її історично-хронологічні межі й конкретно-історичну зумовленість;

- осмислити завдання дитячої літератури діаспори як «літератури місії» в культурних осередках українського зарубіжжя;
- окреслити теоретичні категорії та проблеми («дитяча література» – «література для дітей та юнацтва»), розділи дитячої літератури, класифікацію тощо) крізь призму інтелектуально-творчої діяльності Об'єднання «Українські працівники літератури для дітей і молоді імені Леоніда Глібова»;
- розглянути категорії Свого – Чужого в методологічному плані, зокрема крізь призму цих понять охарактеризувати інтерпретаційну модель діаспорної дитячої літератури;
- визначити на науково-теоретичному матеріалі, публіцистичних статтях інтелектуалів українського зарубіжжя національні константи, через які проаналізувати питання національної ідентичності та культурних цінностей, приналежних до Свого;
- виокремити основні аспекти проблематики Чужого, що вписуються в систему цінностей письменників-емігрантів;
- охарактеризувати провідні теми в літературі для дітей та юнацтва української діаспори, що формують концептосферу Свого;
- простежити реалізацію національної ідеї через осмислення образу України в різножанрових творах письменників-емігрантів;
- висвітлити способи художнього втілення імагологічних моделей у творах української діаспори для дітей та юнацтва, зокрема через проблематику Чужого, гетеро- та авто-образи;
- залучити до наукового дослідження невідомі твори дитячої літератури української діаспори задля об'єктивного узагальнення результатів художньої репрезентації національної картини світу;
- з'ясувати історично-генетичні зв'язки дитячої літератури материкової України та зарубіжжя, типологічні відмінності з українською радянською літературою для дітей, схожості тем і проблем – із зарубіжною літературою для дітей та юнацтва.

Об'єкт дослідження – прозові, віршовані та драматичні твори для дітей та юнацтва письменників української діаспори ХХ ст. Наразі до письменників, які писали для дітей та юнацтва в українському зарубіжжі, можна віднести понад п'ятдесят постатей. Серед масиву різножанрових творів у дослідженні розглянуто спадщину Івана Багряного, В. Барагури, Т. Білецької, Івана Боднарчука, Л. Бризгун-Шанти, П. Вакуленка, В. Винниченка, Віри Вовк, Р. Завадовича, Олекси Кобця, С. Кузьменко, В. Куліша, Н. Лівницької-Холодної, Ольги Мак, Н. Мудрик-Мриц, І. Наріжної, Н. Наркевич, С. Парфанович, Катерини Перелісної, М. Погідного, Леоніда Полтави, В. Радзикевича, І. Смолія, Л. Храпливої-Щур, О. Цегельської, Ганни Черінь, С. Черкасенка, Дмитра Чуба та ін. Також до аналізу залучено перекладну дитячу літературу української діаспори. У роботі керуємося інтенцією не лише розкрити жанрово-тематичні особливості української діаспорної літератури для дітей та юнацтва, а й осмислити її в контексті української радянської та світової літератур для дітей та юнацтва. Задля розкриття особливостей дитячої літератури української діаспори звертаємося до творів, що розраховані на різні вікові групи читача: дошкільця, молодшого шкільного віку, юнацтва. Оскільки обсяги роботи не

дозволяють зупинитися детально на спадщині кожного письменника, тому деякі твори стали предметом ґрунтовного аналізу, деякі – розглядаються в ширшому контексті, інші – лише згадуються, аби стати основою для подальших пошуків літературознавців на цій ниві.

Предметом дослідження є способи художнього втілення національних концептів Свого та імагологічних моделей категорії Чужого в літературі для дітей та юнацтва українських діаспорних письменників.

Теоретико-методологічну базу роботи склали теоретико- й історико-літературні праці, пов'язані з вивченням питання української еміграції та літератури українського зарубіжжя: Ю. Бачинського, Л. Горболіс, Г. Грабовича, І. Дзюби, В. Державина, М. Ільницького, І. Качуровського, Г. Костюка, І. Кошелівця, В. Леника, Є. Маланюка, М. Марунчака, В. Маруняка, В. Мацька, С. Наріжного, С. Немченко, Д. Нитченка, В. Оста, М. Палієнко, В. Поліщука, Леоніда Полтави, В. Радзикевича, Яра Славутича, М. Слабошпицького, Л. Скорини, О. Тарнавського, В. Трощинського, Н. Ханенко-Фрізен, Ю. Шевельова та ін.; теоретико-критичні матеріали, присвячені різним питанням дитячої діаспорної літератури – В. Барагури, С. Барана, М. Боровика, А. Горохович, Б. Гошовського, Р. Завадовича, В. Кизилової, Г. Кирпи, М. Сидора-Чарторійського, Н. Смірної, П. Сороки, Л. Храпливої-Щур, Дмитра Чуба та ін.; розвідки інтелектуалів українського зарубіжжя, що торкаються питань «нації», «національної ідентичності», «національної літератури», які сприяють осмисленню націоцентричної моделі дитячої діаспорної літератури – Івана Багряного, Л. Білецького, Ю. Бойка, В. Гришка, Б. Гошовського, Д. Донцова, Р. Завадовича, Ю. Липи, Ю. Лисянського та ін.; студії та дослідження, присвячені проблематиці Свого – Чужого (концептосфера, ідентичності, етичні вияви й художнє вираження, що створюють сенси національного та колоніального) – Є. Більченко, В. Будного, Б. Вальденфельса, Т. Вільчинської, Х. Дизеринка, О. Довгополової, В. Єрмоленка, Ю. Кристевой, Е. Левінаса, В. Манакіна, Д. Наливайка, М. Ревакович, П. Рікера, Е. Саїда, Е. Д. Сміта, Ч. Тейлора, А. Ф'юта, К. Черної, Д. Чижевського, Б. Шацької; праці з історії та теорії літератури, що характеризуються літературний процес ХХ ст. – І. Безпечного, О. Гольник, А. Гурбанської, П. Іванишина, І. Захарчук, Л. Кавун, Г. Клочека, В. Марка, Л. Михиди, С. Михиди, В. Панченка, І. Руснак, В. Хархун та ін.

У дослідженні використано комплекс **методів та підходів**, вибір яких зумовлений його проблематикою й поставленими дослідницькими завданнями: національно-екзистенціальний підхід – в осмисленні концептосфери Свого; порівняльний – задля виокремлення спільних та відмінних жанрово-тематичних рис у межах літератури української діаспори, типологічному зіставленні з радянською українською та зарубіжною дитячою літературою; імагологічний – через реалізацію категорій гетеро- та авто-образи; системний підхід – задля формування цілісної картини світу (національної концептосфери) літератури для дітей та юнацтва письменників української діаспори. До аналізу творів застосовуються елементи біографічного підходу, герменевтичного аналізу (Б. Вальденфельс, Г.-Г. Гадамер, Е. Левінас, П. Рікер), міфокритики, зокрема теорія архетипів та колективного

несвідомого К. Г. Юнга, етнокультурних архетипів А. Нямцу, архетипної критики Н. Фрая, теорії культури З. Фрейда.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що це перша спроба системного дослідження літератури для дітей та юнацтва письменників українського зарубіжжя ХХ ст. У ній *уперше* комплексно проаналізовано діапазон жанрів і тем, що представлені в дитячій літературі української діаспори. На матеріалі цієї літератури *набуло подальшого розвитку* осмислення ідей національної концептосфери, національної, культурної, особистої ідентичності, Свого; *удосконалено* підходи щодо визначення імагологічних моделей категорії Чужого.

Теоретичне значення роботи: 1) теоретичне обґрунтування й критичне осмислення літератури для дітей та юнацтва української діаспори; 2) висвітлення тем (релігійних, патріотичних, історичних, Голодомору, війни), що не є поширеними в українській радянській літературі; 3) інтеграція діаспорної літератури в загальний український літературний процес ХХ ст.

Практична цінність дослідження: 1) відкриття науковій спільноті, викладачам, студентам, бібліотекарям багатого тематичного світу української діаспорної літератури для дітей та юнацтва, глибоко патріотичної, духовної, морально-етичної, закоріненої в народні джерела, – літератури, що відтворює національну концептосферу українців, а також розкриває невідомий світ «чужих» країн. Робота сприятиме поглибленому вивченню цього пласту літератури. Її матеріали та висновки можуть стати творчим імпульсом для подальших праць, присвячених дитячій діаспорній літературі;

2) основні положення й результати роботи можуть бути використані у вишівських навчальних курсах із дитячої літератури, історії української літератури ХХ ст., у підготовці спецкурсів, спецсеминарів, написанні курсових, кваліфікаційних робіт, а також для укладання підручників і навчальних посібників з української літератури для дітей та юнацтва. Частина положень роботи вже використовується під час викладання навчальної дисципліни «Дитяча література» для спеціальності «Початкова освіта» в Криворізькому державному педагогічному університеті, а також під час підготовки статей студентів для участі в конференціях.

Особистий внесок. У дисертації узагальнено самостійні спостереження дослідника. Основні результати дослідження викладено в монографії, наукових статтях та навчальних посібниках. Усі праці виконано одноосібно.

Апробація дослідження. Дисертацію обговорено й рекомендовано до захисту на засіданні кафедри української та світової літератур Криворізького державного педагогічного університету (протокол № 19 від 27 червня 2018 року).

Основні результати дослідження оприлюднено на конференціях, симпозіумах, круглих столах, зокрема:

закордонних – “Ukrainische Wissenschaft im Europäischen Kontext. Deutsch-Ukrainische Wissenschaftsbeziehungen”, München, Deutschland, 2016 («Українська наука в європейському контексті. Німецько-українські наукові зв'язки», Мюнхен, Німеччина, 2016), “Results of modern scientific research”, Morrisville, USA, 2017 («Результати сучасних наукових досліджень», Моррісвілл, США, 2017);

міжнародних – Міжнародній науково-практичній конференції «Література для дітей та юнацтва в сучасному культурно-освітньому просторі: тенденції, проблеми,

перспективи» (м. Рівне, 2013), Міжнародному симпозиумі «Література. Діти. Час» (м. Миколаїв, 2014), Міжнародній науково-теоретичній конференції «Літератури світу: поетика, ментальність і духовність» (м. Кривий Ріг, 2013, 2015, 2018), Міжнародній науково-технічній конференції «Сталий розвиток промисловості та суспільства» (м. Кривий Ріг, 2014), Міжнародній науковій конференції «„У тридев'ятому царстві“: феномен казки в літературі, фольклорі й медіа» (м. Бердянськ, 2014), Міжнародній науково-практичній конференції «Мова. Суспільство. Журналістика» (м. Київ, 2015), Міжнародній науковій конференції «Українська мова і культура: здобутки та перспективи» (м. Київ, 2016), Міжнародній науково-практичній конференції «Світовий конгрес українців у 50 років і далі: європейський контекст» (м. Львів, 2017), Міжнародній науковій конференції «Актуальні наукові дослідження в сучасному світі» (м. Переяслав-Хмельницький, 2017);

всеукраїнських – Всеукраїнській науковій конференції «Творча спадщина Володимира Винниченка на тлі ХХ століття» (м. Кропивницький, 2015), Всеукраїнській науковій конференції «Українська література для і про дітей: історичні здобутки й тенденції розвитку» (м. Старобільськ, 2016), Всеукраїнській науковій конференції «Література й історія» (м. Запоріжжя, 2014, 2016, 2018), Міжвишівських наукових читаннях «Українська література від давнини до сучасності: парадигми, напрямки, проблеми» (м. Запоріжжя, 2017).

Публікації. За темою дослідження одноосібно опубліковано монографію, 38 наукових статей, з яких 20 – у фахових виданнях України, 8 – у виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз (Web of Science та Index Scopus), та інших держав (Німеччина, США, Чехія, Угорщина, Польща), додаткові публікації – 10, окремі видання – 3 (монографія, хрестоматія та навчально-методичний посібник).

Результати дослідження використовуються автором під час викладання навчальної дисципліни «Дитяча література» в Криворізькому державному педагогічному університеті; при укладанні хрестоматії «І в мене був свій рідний край...», навчально-методичного посібника для студентів.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук «Соціально-філософська проблематика романів В. Винниченка 1930–40-х рр.» зі спеціальності 10.01.01 – українська література була захищена в 2010 році. Матеріали та результати кандидатської дисертації не використовуються в дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук.

Структура роботи. Монографія складається з передмови, вступу, чотирьох розділів, післямови, бібліографії (524 позиції) та іменного покажчика. Загальний обсяг роботи складає 406 сторінок (25,3 д.а.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **передмові** та **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження та вибір теми, мету та об'єкт роботи, стан вивчення аналізованої проблематики, окреслено наукову новизну та структуру роботи.

Перший розділ – «**УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРНА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА ХХ СТ.: НА ПОГРАНИЧЧІ СВОГО – ЧУЖОГО**» – складається з двох підрозділів, у яких розкривається історична, теоретична та методологічна складова дослідження.

У **підрозділі 1.1.** «*Література для дітей та юнацтва української діаспори на лінії повернення*» окреслено **загальні тенденції розвитку літератури для дітей та юнацтва в українському зарубіжжі, її історико-хронологічні межі (1.1.1)**, стан та завдання її як «**літератури місії**» (1.1.2), а також **критичну парадигму досліджень діаспорної літератури (1.1.3)** як в Україні, так і в зарубіжжі. Вихідною тезою цього підрозділу є те, що в діаспорі літературний процес був інакшим, аніж літературна реальність радянської України, адже його етапи пов'язані переважно з хвилями еміграції. Відповідно, у контексті становлення та розвитку власне дитячої діаспорної літератури умовно визначено три етапи: «**празький**» (1920 – 1945), «**таборова доба**» (1946 – 1951) та «**заокеанський період**» (1951 – 1991 рр.). Констатовано, що література для дітей та юнацтва в еміграції здобула новий виток після завершення процесу розселення українців, що відбувався впродовж 1948 по 1951 рр. з Німеччини до англomовних країн – США, Канади, Австралії та інших країн. Українські емігранти активно розгорнули діяльність установ та об'єднань у багатьох країнах, що стали найважливішими закордонними центрами українознавства. Серед них – Об'єднання письменників дитячої літератури ім. Л. Глібова (ОПДЛ), яке з 1951 року перебирається до Нью-Йорку, а в 1954 році продовжувало своє функціонування в Торонто як Об'єднання «Українські працівники літератури для дітей і молоді ім. Л. Глібова», що мало свої філії в різних країнах.

Творення дитячої літератури, як і загалом літератури в еміграції, не обмежувалося діяльністю літературних об'єднань. У цьому процесі належне місце посідають і ті автори, які не входили до ОПДЛ. На основі біографій письменників у роботі простежено географію української діаспорної дитячої літератури, яку умовно згрупували в європейський та заокеанський осередок.

Європейський осередок представляють такі постаті: Б. Лепкий, О. Лотоцький – *Польща*, В. Гренджа-Донський, Л. Мосендз – *Словаччина*, Олександр Олесь, Олег Ольжич, В. Королів-Старий, С. Риндик, С. Черкасенко – *Чехія*, Е. Андієвська, Іван Багряний, І. Качуровський – *Німеччина*, В. Винниченко – *Франція*, А. Коломиєць – *Австрія*.

Заокеанські осередки найбільш презентовані в *США* (В. Барагура, Т. Білецька, Діма або Д. Камілевська, В. Дубина, Р. Завадович, Олекса Кобець, В. Куліш, Н. Ливицька-Холодна, О. Лятуринська, С. Парфанович, Катерина Перелісна, М. Погідний, Леонід Полтава, В. Радзикович, І. Савицька, І. Смолій, Ю. Тищенко-Сірий, О. Цегельська, В. Чапленко, Ганна Черінь, В. Чехут, М. Щербак,

Н. Щербина), *Канаді* (Іван Боднарчук, Л. Бризгун-Шанта, П. Волиняк, Віра Ворскло, Б. Гошовський, С. Кузьменко, Н. Мудрик-Мриц, Яр Славутич, Б.-Б. Федчук, Л. Храплива-Щур, І. Шугай), *Бразилії* (Віра Вовк, Ольга Мак) та *Австралії* (Сібо Божена або Індра Сірко, П. Вакуленко, І. Винницька, М. Дейко, І. Наріжна, Галина Чорнобицька, Дмитро Чуб).

До створення дитячої літератури долучалися інституції, що формувалися з громадських організації та об'єднань із поглядами прямо протилежними радянській ідеології. Це – *освітні заклади*: дитячі садки, «Рідна школа», українські суботні, недільні школи, школи українознавства, парафіяльні школи при церквах, університети (Канадський інститут українських студій Альбертського університету, Центр українсько-канадських студій факультету мистецтв Манітобського університету тощо) та наукові установи (Українська Вільна Академія Наук, Наукове Товариство імені Шевченка та ін.); *молодіжні угруповання* («Пласт», «СУМ» тощо); *жіночі організації* (Союз українок Америки, Канади та ін.); *літературні об'єднання* («Слово», ОПДЛ). Ці консолідовані творчі сили українських емігрантів сповідували ідею «Вільного Світу», а також викривали окупацію України російсько-більшовицькою владою, формування «советської ідентичності», тому в основі художньої спадщини письменників українського зарубіжжя ХХ ст. лежала національна ідея збереження української культури і традицій.

Українці в еміграції також засуджували в радянській дитячій літературі тенденції до викривленого трактування історичних подій, зображення соціальної, національної та релігійної тем, замовчування деяких «українських питань». Методу соціалістичного реалізму протиставлялася художня манера письменників української діаспори, які творили за кордоном у вільних умовах. Письменники дитячої літератури торкалися як власне українських тем, так і розкривали проблематику країн осідку, – усе це формувало цілісну картину світу літератури для дітей та юнацтва української діаспори ХХ ст., на яку покладалася функція «літератури місії». Попри зміни акцентів у дитячій діаспорній літературі: від літератури як репрезентації повоєнного часу до «літератури як місії» «заокеанського періоду», незмінною лишилася ключова ідея діаспорної літератури для дітей та юнацтва, пов'язана з вірою про повернення до України задля служіння їй.

Окреслено кілька чинників, що визначали напрямок дитячої діаспорної літератури II пол. ХХ ст.:

Перший (зовнішній) чинник пов'язаний з тим, що маленьким українцям, які прибули під час еміграції до англomовних країн, необхідно було здобувати освіту, пристосовуватися до життя в чужих країнах. За відсутності повнокровного зв'язку з Батьківщиною українська діаспора виховувала дітей на національних ідеях. Перебуваючи в ситуації двомовності та двокультурності, діти мали не лише адаптуватися до невідомого їм світу, а й утвердити національну ідентичність. Тому українські емігранти прагнули протидіяти асиміляційним процесам за допомогою книги, аби навчити дітей берегти, шанувати своє походження, вивчати рідну мову, історію, традиції.

Другий фактор. Діаспора сприймала Україну ХХ ст. як окуповану «більшовицькою владою» територію, де нищилися українські цінності. Діаспоряни через свою активну діяльність у різних сферах, з одного боку, прагнули зберегти

українську культуру до часу звільнення материкової України від колоніального стану, з іншого, – ствердити перед усім світом українців як політичну націю з власною історією, мовою, традицією. У дитячій діаспорній літературі не лише втілювалися кращі традиції українського письменства, а й піднімалися болючі теми з недавньої історії, а саме: Другої світової війни, Голодомору 1932 – 1933, геноциду українців, боротьби за незалежність України.

Компонент третій. Першочерговим завданням своєї діяльності діаспора вбачала в збереженні національно-культурної і релігійної самоідентифікації, пам'яток і традицій українського народу, тому засновувала різноманітні центри в країнах осідку, де консолідувалися найкращі сили культурної інтелігенції. Літературі для дітей та юнацтва відводилася особлива місія духовного й патріотичного збудника українських дітей та молоді діаспори.

У критичному осмисленні дитяча література для української діаспори не належала до периферійної, друговартісної літератури. У дисертації низку теоретичних розвідок розглянуто крізь призму діяльності Об'єднання працівників дитячої літератури ім. Л. Глібова, яке після Другої світової війни активно провадило роботу щодо збереження та популяризації українських традицій серед дітей через літературу.

У роботі розмежовано два етапи діяльності ОПДЛ: «таборовий», оскільки в одному з таборів Ді-Пі це літературне угруповання заснувалося (Карльсфельд, Німеччина, 1946 рік), та «заокеанський». Серед головних проблем першого етапу (Іван Багряний, С. Баран, Б. Гошовський, Р. Завадович, Леонід Полтава та ін.) – осмислення функцій і завдань дитячої літератури в еміграції, ствердження ідеї творення національної літератури та її національної місії, що зумовлювало також вибір українознавчої тематики творів для дітей.

Теоретичними здобутками другого періоду визначено: формування класифікації дитячої літератури (Б. Гошовський), осмислення неоднорідності розділів дитячої літератури (каталоги «Ми і наші діти»), увага до жанрово-тематичного аналізу творів письменників діаспори (Дмитро Чуб). Підкреслено, що до розвитку літератури для дітей та юнацтва долучилися як письменники, художники, так і науковці, педагоги, які насамперед покладали на літературу суспільну функцію, виховну роль. У різні часи дитяча книга української діаспори мала незмінну формулу, що ґрунтувалася на національній системі виховання, покликаний формувати національну ідентичність українця на чужині.

У підрозділі 1.2. «Концептосфера Свого та проблематика Чужого: теоретично-критичний вектор» розкрито інтерпретаційну модель діаспорної літератури для дітей та юнацтва (1.2.1), охарактеризовано національну ідентичність як концептосферу Свого українського зарубіжжя (1.2.2) та окреслено проблематику Чужого в системі цінностей діаспорної літератури для дітей та юнацтва (1.2.3).

В інтерпретаційній стратегії діаспорної дитячої літератури (1.2.1) застосовуємо поняття «національна концептосфера» та «імагологічні моделі», оскільки проблема Свого – Чужого для української діаспори ХХ ст. є взаємопов'язаною та оприявлюється в таких аспектах: зберегти власну культурну ідентичність і наблизитися до світу Чужого або ж пізнати світ Іншого з його

ідентичністю і відкрити цінності Свого. В осмисленні цих категорій спираємося на праці з літературознавства – В. Будного та М. Ільницького, П. Іванишина, Д. Наливайка, когнітивної лінгвістики – Т. Вільчинської, І. Кожушко, В. Манакіна, П. Мацькова та ін.; долучаємо соціально-філософські розвідки О. Довгополової, К. Чернової, Г. Ковальової та ін., що розглядаємо на тлі досліджень з української діаспорної літератури (Б. Гошовський, Р. Завадович) крізь призму герменевтичного підходу (Г.-Г. Гадамер, П. Рікер). Через категорії герменевтики «розуміння» та «інтерпретація» визначено такі стратегії тлумачення української діаспорної літератури:

Перша стратегія, пов'язана з розумінням сенсів художнього твору (національного, аксіологічного, імперського тощо) та «злиттям горизонтів» автора й читача, що зумовлено суспільною функцією дитячої літератури: забезпечити молоде покоління читачів другого та третього покоління української діаспори стратегіями розуміння своєї ідентичності у світовому просторі. У художні твори закладалися національний, антиколоніальний, аксіологічний, інонаціональний, етичний сенси, які читач-дитина мала інтерпретувати та ідентифікувати. Оскільки письменники української діаспори орієнтувалися на дитячу аудиторію, то у виборі поетичної форми художніх творів та наповненні їх відповідними сенсами відбувається врахування вікових, психологічних і культурних особливостей читача, жителя зарубіжжя. І навпаки, розуміння читачем закладеного в текст смислу відтворює процес ідентифікації з цим сенсом. Засвоєння національного, етичного сенсів, пристосування двох культурних світоглядів, мало для української діаспори важливе значення, оскільки на майбутнє покоління покладалася місія повернутися до України з уже сформованими українськими цінностями.

Друга стратегія ґрунтується на герменевтичному розумінні національної концептосфери української діаспорної літератури для дітей та юнацтва, а саме: попри свою індивідуальність та розмаїття художні тексти розкривають єдиний український життєсвіт у баченні діаспори, що формувало їхню спільну національну концептосферу. Тож дитяча література українського зарубіжжя, з одного боку, наповнена національним сенсом, з іншого, – приналежна до української нації, рівна серед світових, становить собою цілісність, так званий мегатекст, а частинами цієї літератури, мікротекстами, є художні твори окремих письменників, які писали для дітей та юнацтва в еміграції.

Водночас національна концептосфера такої літератури складається з певних концептів національної ідеї. І відповідно, без розуміння цих концептів неможливо здійснити інтерпретацію національної концептосфери дитячої літератури загалом. Під національною концептосферою в цьому випадку ми розуміємо картину світу, що складається зі сталих для життєсвіту української діаспори констант: Україна, Бог, Людина, Рід, Воля, Боротьба, Пам'ять тощо.

Задля інтерпретації різноманітних фігур Чужого в художніх творах літератури української діаспори послуговуємося поняттям «імагологічні моделі», яке етимологізуємо в герменевтичному розкритті слів – *імагологічний* та *модель*. У розумінні різноманітної семантики Чужого, що презентується в літературі української діаспори для дітей та юнацтва, герменевтичним методом інтерпретації постає імагологія. У цьому контексті актуалізуються й етичні сенси в художніх

творах для дітей української діаспори, зокрема Справедливість, Турбота, Рівність, Любов, Толерантність, Терпіння, Самоповага тощо. Слово «модель» виражає авторське світобачення, його розуміння естетичного ідеалу. Тож до імагологічних моделей зараховуємо репрезентовані в дитячій діаспорній літературі авторські рецепції образів Чужого та проблем, що виникають в осмисленні цих образів.

У підрозділі визначено та схарактеризовано головні національні константи – нація, Людина, національна ідея, що формують національну концептосферу творів української діаспори (1.2.2). В осмисленні концептосфери Свого послуговуємося національно-екзистенційним підходом (П. Іванишин), а також звертаємося до праць інтелектуалів українського зарубіжжя – Івана Багряного, Ю. Бойка, Б. Гошовського, Р. Завадовича, Ю. Липи та ін., які розглядали різні аспекти проблеми «нації».

Інша категорія – Чужий, як бінарна опозиція Свого, представлена в архетипній теорії К. Г. Юнга, семіотиці Ю. Лотмана, філософії діалогу М. Бахтіна, феміністичній критиці Сімони де Бовуар. У підрозділі звертаємося до розуміння Чужого у феноменології Б. Вальденфельса: Чужий – це топос, що відрізняється від Свого за місцем, володінням та родом (1.2.3). Категорію Чужого в етичному плані розширюємо працями герменевтів Е. Левінаса, П. Рікера, у психоаналітичному – Ю. Кристеві, З. Фройда, в екзистенційному – Ж.-П. Сартра, постколоніальному – Е. Саїда. З огляду на специфіку дитячої літератури, що є продуктом поєднання художнього образу з виховним началом, перевага надається етичній складовій в осмисленні проблематики Чужого (колоніальний, владний та інонаціональний сенси). Задля осмислення проблематики Чужого у творах української діаспорної дитячої літератури послуговуємося категоріями літературної імагології – гетеро-образ та авто-образ.

Проблематика Чужого в системі цінностей української діаспори розгортається в трьох головних аспектах:

Перший аспект проблематики Чужого, пов'язаний із переживанням Чужого як Свого та навпаки. Образ Іншого, або гетеро-образ, у творчості митців поставав як закономірний процес осмислення історії та культури певної країни: як власний досвід відкриття Чужого або як розуміння досвіду Іншого, почерпнутого зі сторонніх джерел.

Другий аспект розкривається у двох значеннях, пов'язаних із негативними виявами Чужого. З одного боку, Чужий експлікується у ворога, що уособлює негацію, хиже, руйнівне, чужорідне до світу Свого. Через нього, Чужого, відбувається відкриття себе в межових ситуаціях через екзистенційні стани страху, відчаю, відрази до здійснення вільного вибору. У спадщині української діаспори наскрізним є протиставлення колоніальної та національної сфер упорядкування простору і володіння ними. Цей освоєний простір у творчості української діаспори презентований диспозицією «хаос» – «хата». З іншого боку, ідентифікаційним впливом Чужого є надмірне його піднесення. У цьому контексті в літературі української діаспори порушувалася проблема захоплення чужою культурою, що в розумінні української діаспори неминуче призводить до асиміляції та подальшої втрати національної ідентичності.

Третій аспект досліджуваної проблематики пов'язаний із розкриттям авто-образу й еволюцією образу чужини. Стверджується, що у творах для дітей та

юнацтва спостерігаються неоднозначні тлумачення «чужина» і «рідний край». З одного боку, життєсвіт українських експатріантів є відображенням поділу на рідний і чужий світ, з іншого, – відтворенням переплетення цих світів. Це зумовлено історичними обставинами і культурними процесами, яких зазнавав життєвий цикл української діаспори.

Чужиною ставали як іноземні країни, зокрема Німеччина, США, Канада, так і «своя-не-своя» Україна «під советами». З ними пов'язувалися образи «людини без держави» – вигнанці, біженці, маргінали, асимілянти, що осмислювалися під кутом зору втраченої Батьківщини в історичному зрізі: гетьмани, козаки; образи дітей-біженців періоду Другої світової війни; маргіналізовані персонажі у творах про СРСР; образи дітей, які зазнають асиміляції за кордоном.

Наголошено, що впродовж тривалого часу українська діаспора переосмислювала образи чужини та рідного краю, що зазнавали змін із кожним новим поколінням. На відміну від 1940–50-х рр. концепт «Вільний Світ», під яким розумілися зарубіжні країни поселення українців, ставав також уособленням вітчизни, а на зміну фігурі мігранта авто-образ формується бікультуралом. Така реалізація авто-образу простежується найперше в перекладній літературі для дітей та юнацтва українського зарубіжжя. Тут Чуже набуває ознак Свого, але водночас почуття любові до української культури не зменшується.

Другий та третій розділи присвячені розкриттю власне концептосфери Свого в українській дитячій літературі української діаспори. **У другому розділі – КОНЦЕПТОСФЕРА СВОГО: ТЕМАТИЧНІ ОБРІЇ ЛІТЕРАТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА** – розглянуто націоцентричну картину світу української діаспорної літератури для дітей та юнацтва, в основі якої лежить національна ідея. Націоцентрична модель художньо виражена через теми місця поета в суспільстві, історичної боротьби за волю, єдність і незалежність, духовного єднання, збереження роду, пам'яті та ідентичності.

У підрозділі 2.1. «„Слово Поета” й „вільна сім'я”: шевченкіана літератури для дітей та юнацтва української діаспори» досліджено різножанрові твори про життя і творчість Кобзаря, що формують шевченкіану української дитячої діаспорної літератури. Наголошено, що вивчення спадщини Т. Шевченка посідало важливе місце в критичній парадигмі української діаспори. «Дитячий» дискурс шевченкіани української діаспори єднається у своєму різноманітті. Осягненню тогочасним читачем його особливостей загалом сприяло охопленню Шевченкової теми в кількох напрямках.

Насамперед це відбувалося через *публікації творів Кобзаря* як окремими виданнями, так і в різноманітних читанках, збірках, декламаторах, періодиці («Соняшник», «Веселка»), приуроченій до Шевченкових днів.

Укладання біографії Т. Шевченка – *другий складник шевченкіани літератури для дітей та юнацтва*, зумовлений, з одного боку, потребою формування моделі суспільної поведінки національно свідомої людини, з іншого, – своєрідним уходженням в ареал «чужої культури», де українці утверджувалися як нація серед світової спільноти. Крізь призму означених чинників вирізняються біографічні роботи про Т. Шевченка «Шлях велетня» Н. Лівницької-Холодної та «Живий Шевченко» Дмитра Чуба, які через своєрідну рецепцію біографії письменника

вивели його постать за рамки власне біографічних сюжетів до контексту культурних діалогів.

Виявом численних біографічних розповідей про Кобзаря є група різножанрових художніх творів, що становлять *третій пласт* «дитячої» шевченкіани. Тут маємо оповідання (Р. Завадовича «Дід Іван», Н. Наркевич «Як Тарасик вчився малювати», Л. Храпливої-Щур «Про хлопчика Тарасика та його золоте перо» тощо), вірші (Б. Лепкого «Шевченкова верба», Олекси Кобця «Хвала Шевченкові», Ганни Черінь «На День народження Шевченка» тощо), п'єски та інсценізації (Р. Завадовича «Кобзарева гостина»), які утворюють своєрідне герменевтичне коло. З одного боку, попри типовість висвітлення образу Т. Шевченка – ці твори різняться ідіостиллями своїх авторів, що виробляє бачення єдності розмаїття. З іншого боку, усвідомлення різноманіття цілісності створюють жанрові групи текстів про Кобзаря, що формують явище шевченкіани саме літератури для дітей та юнацтва.

Попри жанрове різноманіття творів шевченкіани української діаспори, їхня єдність засвідчується формуванням національного міфу, у якому Т. Шевченко виступає пророком України. Така рецепція виходить із розуміння, що художні твори містять явний і прихований змісти. Перший, сюжетний, лежить на поверхні та позначений виховним потенціалом. Другий – у глибинних структурах тексту, що потребує розкодування сенсу. Інтерпретація досягається в усвідомленні читачем того, що відірвані від власної землі письменники-експатріанти переживали гармонійний зв'язок з Україною за допомогою мистецького твору, де повнота відчуття такого імпліцитного єднання реалізовувалася через образ Кобзаря.

Шевченкіана літератури для дітей та юнацтва української діаспори – явище, що утворене з різножанрових творів, але об'єднаних спільною ідеєю значення постаті Кобзаря в становленні державницької України. «Слово Поета» у гайдеггерівському вживанні стало не лише відображенням історичної епохи Кобзаря, його ідеї «вільної сім'ї», а й проектувалося на майбутнє в справі служіння нації за допомогою Слова.

У підрозділі 2.2. «„Боротьба” і „своя хата”: вектори історичної літератури для дітей та юнацтва» у порівняльному ключі проаналізовано українську радянську та українську діаспорну історичну літературу для дітей та юнацтва. Стверджується, що радянській дитячій літературі відводилася роль вихователя громадянина нової інтернаціональної держави, тому про минуле України оповідалося з позицій радянської ідеології. На переконання української діаспори, дитяча література в СРСР не відображала історію України об'єктивно: або подавала її під ідеологічним кутом спільної історії, або замовчувала важливі для українців історичні події. Очевидною відповіддю цим процесам, згубним для національної ідентичності українців у розумінні діаспори, ставала ціла низка творів історичного спрямування письменників українського зарубіжжя, у яких розкривалася державницька історичність України. Цим досягалися дві мети: утвердження давньої історії українців перед собою і світом, а також протиставлення українських цінностей «совєтській ідентичності». Оскільки в історичну літературу для дітей та юнацтва закладалися різні сенси радянськими й еміграційними письменниками, то і прочитання текстів цього пласту слід здійснювати за допомогою відмінних

маркерів. Для перших – це ідеологічна складова з *основою на соціальному аспекті*, для інших, – з позицій концептосфери Свого з *основою на національному аспекті*.

У дитячій літературі радянських письменників історична тематика (Г. Бабенко, А. Головка, М. Горбань, Н. Забіла, Ю. Збанацький, О. Копиленко, В. Малик, П. Панч, М. Пригара, І. Христенко та ін.) осмислена з ідеологічних позицій на вимогу тогочасної влади легітимізувати свої панівні інтереси й авторитет (за аналогією до праці «Ідеологія та утопія» П. Рікера). З огляду на етапність такого утвердження, у *діахронному зрізі* історична дитяча радянська література за ідеологічними константами поділяється на тенденційно-виховну (1920–30-их рр.), ілюстративно-виховну (1940–50-х рр.), конститутивно-виховну (60-х – поч. 80-х рр. ХХ ст.). У такий спосіб простежуємо такий рух радянської ідеології в історичній літературі для дітей та юнацтва: від поверхового (агітаційного) рівня через концептуальний (легітимізований за рахунок війни) до символічного (інтегрованого), що реалізувався не без участі ідеологем, нагромаджених політичним смислом. У структурі історичної радянської літератури для дітей та юнацтва визначаються знаки-впливи, а саме: класова боротьба, боротьба за вітчизну, боротьба за мир, соціальна справедливість, спільна переможна історія, єдність братських народів, співдружність, що прояснюють її ідеологічний зміст як інструмент соціалістичного виховання дитини.

Письменники української діаспори в історичних жанрах роблять акцент на національній картині світу, у якій віддзеркалюються ментальні особливості українців як культурної спільноти. Упродовж ХХ ст. історична тема в українській діаспорі залишалася незмінною, а в її основі лежала національна ідея. Ці позиції зумовлюють *синхронний огляд* різножанрових історичних творів для дітей та юнацтва письменників-емігрантів: ліричні та ліро-епічні жанри (*історична поема* Олександра Олеся «Княжа Україна», *поезії* Р. Завадовича «Молода Січ», Олекси Кобця «Од Синього Дону...», М. Щербака «Чорне море», *пісні* Леоніда Полтави «Охрестилась Україна» тощо), драматична форма (*історичні оповідання в малюнках* Р. Завадовича «Богута-багатир», «Богдан – січовий стрілець», *п'єси* М. Дейко «Оля Перевізниківна», Р. Завадовича «Гетьманська шабля» тощо), пізнавальні, довідкові твори (*абетка* Леоніда Полтави «Абетка з історії України...», *енциклопедії* Б. Гошовського «Слава не поляже», Ю. Сірого «Україна – земля моїх батьків», *пізнавальні оповідання* П. Волиняка «Давні народи, що заселяли Україну» тощо), епічні жанри (*романи* С. Черкасенка «Пригоди молодого лицаря», *історична повість* В. Радзикевича «Ніч проминула», Б. Лепкого «Крутіж», *історичні легенди* Р. Завадовича «Кам'яний горішок», В. Радзикевича «Як король Данило полював на лебедів», Л. Храпливої-Щур «Вишивані квітки», *історичні казки* Ольги Мак «Аскольд і Дір та Київські князівни», *історичні оповідання* В. Бандурака «Козацька дитина», В. Барагури «Княжий двобій» тощо). У них осмислювалися різні етапи історії українського народу: перший – період Київської Русі, другий – Запорізької Січі, Руїни, час гетьманування І. Мазепи, І. Виговського та «міжгетьманства», третій – проголошення незалежності України (1918), акт злуки українських земель між ЗУНР і УНР та створення Соборної Української держави (1919), четвертий – незалежність України 1991 року. Означені відрізки з історії України є для української діаспори поступом Батьківщини до самостійності.

Головним пафосом усіх жанрів літератури емігрантських письменників була боротьба української нації за власну державність. Наголошено, що концепт «боротьба» в українській діаспорній дитячій літературі презентовано тематично: якщо з постаттю Т. Шевченка символізувалася боротьба Словом, то в історичній діаспорній літературі для дітей та юнацтва боротьба за «свою хату» уособлюється з «шаблею». Із цією боротьбою пов'язували також розповіді про загиблих студентів під Крутами, діяльність загонів Українських січових стрільців, воїнів УПА та інтернованих у таборах Ді-Пі. Окрім всього, письменники української діаспори міркували над питаннями про причини втрати Україною незалежності, осмислювали трагічні помилки видатних українців та визначали джерела наснаги народу. Такі роздуми, з одного боку, нівелювали радянський ідеологічний міф про відсутність власної історії України, з іншого, – апелювали до самоствердження української нації через рефлексію пріоритетності національних цінностей і подальшої їх інтерпретації.

У підрозділі 2.3. «„Віра і Батьківщина“: сакральна образність діаспорної літератури для дітей та юнацтва» проаналізовано низку різножанрових творів релігійно-християнського спрямування. Особливістю цих художніх текстів є те, що вони наповнені національно-релігійними сенсами, адже містять не лише концепти релігійного смислу, а й відтворюють український християнський світогляд.

У творах простежується така герменевтична модель розуміння: з одного боку, читачу-дитині тлумачилися головні релігійні сенси та сакральні форми спілкування Бога з людиною, а з іншого, – основні українські релігійні звичаї. Відповідно всю сукупність творів для дітей та юнацтва на релігійно-християнську тематику, що охоплюють переважно Свято Миколая, Різдво та Воскресіння Христове, доцільно згрупувати у *два тематичні блоки*: твори на біблійні сюжети (Р. Завадович «У тиху різдвяну ніч», Олекса Кобець «Дід Єремія бідніший за мене...», Н. Наркевич «Сніп пшениці», Віра Вовк «Легенда про літаючі зорі» тощо) та твори, що презентують календар релігійних свят і звичаї українців (Л. Храплива-Щур «Лист до Святого Миколая», О. Цегельська «На Святий вечір», Н. Наркевич «Киця-писанчарка» тощо). Ці твори, попри свою диференціацію, становлять герменевтичну єдність. Їх єднає не лише наявність структурних елементів Біблії, що вплетені до канви літературних творів або становлять їх основу, а й пошук відповіді на питання і про критерії віри через розуміння читачем релігійних і національних сенсів текстів.

У творах для дітей та юнацтва сформовано сакральну картину світу українців, основу якої складають духовність, релігійність, моральні засади життя. За допомогою біблійних образів, символів і сюжетів письменники української діаспори відтворили основні релігійні концепти віри, що поєднувалися з почуттями любові до України. Адже охоплені теми про Бога, Ісуса, Богородицю й життя Святих, а також обряди та звичаї українців на релігійні свята мали не лише відкрити сенси християнства, а й розтлумачити суто національні послання, що прояснювали особливості духовного світу українців як основи культурної ідентичності. Серед таких рис – вірування в Бога, збереження християнських традицій українців, множення добра, плекання родинних цінностей, любов до ближніх, молитва за Батьківщину.

У третьому розділі – ОБРАЗ УКРАЇНИ В ДУХОВНИХ РЕФЛЕКСІЯХ ПИСЬМЕННИКІВ-ЕМІГРАНТІВ – представлено художні рецепції образу України. Розділ ґрунтується на тезі, що художні тексти письменників-емігрантів формують цілісну національну картину світу, у якій домінуючим є топос рідного краю. Концепт «Україна» є центральним у концептосфері Свого, що розглядається з двох часових позицій: діахронної і синхронної.

За основу взято темпоральний критерій відображення образу України в дитячій діаспорній літературі. У такий спосіб у її міфосвіті виявляється спрямованість до поєднання трьох світів – минулого, теперішнього та майбутнього, що розгортає цикли національного історичного міфу: від героїзації минулого Київської Русі та Козацької України (проза письменників української діаспори В. Барагури, М. Погідного-Угорчака, В. Радзикевича, С. Черкасенка), відображення двох ракурсів України-теперішньої в Леоніда Полтави та В. Симоненка до проєкції України-майбутньої як незалежної держави (твори Р. Завадовича, І. Наріжної, Леоніда Полтави та ін.).

У синхронному плані образ «хати» подається через спадщину В. Винниченка та Івана Багряного як ключових постатей української еміграції відповідно другої та третьої хвилі, які також долучилися до формування української дитячої літератури. Звернення метрів до творення дитячої літератури сприяло зростанню її ваги в тогочасному середовищі еміграції. Крім того, їхні твори є своєрідними художніми реконструкціями «персональної історії» українця на чужині й утілюють ідею антеїзму як особливу складову української ментальності, що виявляється в сакралізації образу рідної землі.

У підрозділі 3.1. *«„Україна-героїчна“: міфосвіт „малої“ прози письменників української діаспори»* проаналізовано твори малих жанрових форм – легенди, билини, казки, які в героїчному аспекті презентують образи України-Руси та Козацької України.

У творах про Київську Русь, або Княжу Україну, з одного боку, відображена сакральність буття Русі-України, з іншого, – розкриваються події, що призвели до її втрати: міжусобні чвари князів, зовнішні війни. Героїзація досягається через міфологізування сакральних для українців топосів – «священної» для України ріки Дніпра-Славути, Києво-Печерської лаври, собору Святої Софії та зображення образів видатних постатей – князів і княгинь Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, що розгортають універсальний міф про золотий вік, коли існував рай на землі для людей. Цей мотив у дитячій літературі української діаспори тісно пов'язаний з ідеальною моделлю української державності, що сягає часів розквіту Київської Русі.

В обох циклах національного історичного міфу – України-Руси та Козацької України – охоронцями ідеї первинного сакрального світу України як могутньої, величної, впливової держави постають два типи образів – богатирі та козацтво.

У підрозділі 3.2. *«„Україна-минула“: образи козацтва як національні ідентифікатори Свого в історико-пригодницьких жанрах»* досліджено великі епічні історико-пригодницькі жанри – роман С. Черкасенка «Пригоди молодого лицаря» та повість В. Радзикевича «Ніч проминула», що представляють «празький етап» та «заокеанський період» української літератури для дітей та юнацтва. У цих творах

Україна є центральним образом, а в зображенні характерів, побуту українців за часів Запорізької Січі простежуються реалістичні тенденції. У цих творах образ рідного краю сакралізується, а козацтво постає носієм та охоронцем ідеї відновлення загубленого світу – державної України. Ідеальними топосами для митців стають «Матір-Січ» та «ненька-земля», чим досягається охоплення ідеї цілісності та єдності на різних рівнях – від державницького до родинного, що пов'язані у творах з історико-пригодницькою та любовно-родинною сюжетними лініями.

Задля пізнання власної історії та формування в молоді світогляду митці героїзували минуле, подавали уявлення про відвагу, честь, доблесть козаків та гетьманів. Україна – на передньому плані в обох творах, а козацтво є уособленням охоронців її цілісності та єдності. Одночасно, органічне поєднання історичних фактів та пригодницький сюжет виражають своєрідність історико-пригодницьких жанрів для юнацтва, спрямованих на утвердження права на історичну окремішність українців.

У підрозділі 3.3. *«„Україна на роздоріжжі“: парадоксальні горизонти України в циклі „Намисто” В. Винниченка 20-х років ХХ ст.»* розглянуто художню репрезентацію України як «старого краю» у творчому доробку про дітей В. Винниченка, який представляє «другу хвилю» еміграції.

У своєму еміграційному циклі оповідань «Намисто» В. Винниченко зафіксував етап в історії України в передчутті змін. Його Україна постає крізь призму спогадів дитинства та юності, закарбовані на чужині. Рідний край зображений таким, яким його запам'ятав митець на початку нової епохи, коли ламалися цінності. А поряд із цим у творах В. Винниченка окреслюється візія соціальних змін. У тому й парадоксальність творчості В. Винниченка. Реалізуючи ідею антеїзму в «дитячих» творах, письменник не зраджує своїм переконанням поєднати соціальне з національним. Це реалізується через зображення двох образів України – «України-старосвійської» (етнографічної, національно-культурної) та «України-соціальної». У такому поєднанні втілено Винниченкову ідею антеїзму, оскільки досягнення гармонії національного і соціального начала на рідній землі – то заповітна мрія митця-політика.

Зображуючи етнографічний образ України, автор створює авто-образ українців, розкриває культурну ідентичність, риси національного характеру, зокрема сердечність, милосердя, доброту, оптимізм і душевний гумор. Образи степу і вітру мають властивості архетипу. У В. Винниченка вони пов'язані з мрійливістю та прагненням до самоствердження, нескореністю духу та наповненістю життя справжнім сенсом – любити Україну й бути потрібним її народу. Реалізація цієї ідеї була б у В. Винниченка неповною без розв'язання питання соціального. Тому його оповідання розкривають різні сторони колоніальної політики царської Росії, а Україна зображена напередодні суспільних змін.

У розкритті «України-соціальної» в оповіданнях не лише втілено соціальні моделі та психологічні типи юних героїв, а й реалізовано досвід В. Винниченка на початку його політичної кар'єри, що міфологізується в оповіданнях через мотиви смерті та порятунку, проєктовані на Україну.

У підрозділі 3.4. *«„Духовна Україна” Івана Багряного у творах для дітей 40-х років ХХ ст.»* проаналізовано різножанрові твори для дітей Івана Багряного, у

яких порушуються теми про теперішнє й майбутнє рідної Батьківщини. Його ідея антеїзму полягає в духовному увіковіченні України. Тому Україна, Людина, нація як духовна спільнота формують ядро творів для дітей. Казки письменника («Телефон», «Казка про лелек та Павлика-мандрівника»), оповідання («До Ворскли, по рибу!»), пісня («Колискова»), поезії («Рідна мова», «Забіліла наша хата», «Інженер», «Рятуй мене, мамо...», «Експромти»), марші («Піонери», «Вперед, соколи!») насичені автобіографічними елементами та пам'яттю дитинства, але водночас містять народні символи, образи, архетипи, чим засвідчують його зв'язок із рідним краєм.

Митець відкриває свою «духовну Україну» для майбутніх продовжувачів української національної ідеї. Вона в Івана Багряного складається з таких близьких письменнику ідей, образів – топос малої Батьківщини, «дорога додому» та «духовна єдність нації».

У підрозділі 3.5. *«„Україна-єдина“: модули національно-екзистенційного опору в доробку для дітей Леоніда Полтави та В. Симоненка 50–60-х рр.»* в порівняльному аспекті представлено казки для дітей двох письменників: представника материкової України – В. Симоненка («Цар Плаксій і Лоскотон») та українського зарубіжжя – Леоніда Полтави («Казка про Чародія-лиходія, Івасика-козачка і Чорне море»).

Концепт «Україна єдина», що покладений в основу цього підрозділу, відкриває спільність ідеї опору, боротьби за рідну Батьківщину письменників по обидва боки океану в 50–60-ті роки минулого століття. У казках подається образ України-своєї, що формується на системі авторських цінностей: з одного боку, миролюбивих – доброти, вірі, надії; з іншого боку, – войовничих: звитязі, боротьбі, самоствердженні. Спільними для митців виступають і концепти – Україна, рідний народ, вірний син-ватажок як чіткі ідентифікатори національної ідентичності.

У підрозділі 3.6. *«„Україна-майбутня“: етнокультурні архетипи казок письменників української діаспори»* зроблено акцент на подвійному навантаженні концепту «Україна-майбутня». По-перше, він є частиною культурного національного міфу української еміграції про відновлення втраченої повноти гармонії, спроектованої на рідний край у майбутньому. По-друге, пов'язаний з ідеєю наступності поколінь, які через творчість засвоюють етнокультуру архетипів. Вони формують патерни поведінки для юних українців. Така ідея повною мірою втілилася в казках, які доволі широко представлені в дитячій діаспорній літературі.

Матеріалом для аналізу стали такі казки: «Хлопці з зеленого бору» Р. Роляника (Р. Завадовича), «Як зла царівна предоброю стала» І. Наріжної, «Сонцєбори» І. Смолія, «Три правди» Катерини Перелісної, а також «Казка про лелек та Павлика-мандрівника» Івана Багряного та «Казка про Чародія-лиходія, Івасика і Чорне море» Леоніда Полтави, які поєднує ідея любові до України та самопожертви в ім'я відновлення гармонії на рідній землі.

Властиво, що казки письменників української діаспори вирізняються своєю національною архетипною образністю. Архетипи Великої Матері, визволителя, ворога та дитини в проаналізованих творах виявляються через образи рідного краю і матері-землі, козачка, лицаря, дитини-спасителя, сил темряви (Чародія-змія, Володаря тощо). Архетипи в цьому випадку є основою до патернів поведінки, прийнятої в культурі українців, а письменники – медіаторами, які через казки

трансляють етнокультурні архетипні цінності юному читачеві. У казках автори прагнуть до становлення сильних індивідуальних рис у молодій особистості, на яку покладається місіонерська роль – просвітництво через збереження українських цінностей та розбудову України в майбутньому.

Четвертий розділ – ІМАГОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ В КОНЦЕПТОСФЕРІ ЛІТЕРАТУРИ ДІАСПОРИ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА – ґрунтується на трьох проблемних вузлах. *Перший аспект* зосереджений на моделях негативного вияву Чужого у творах для дітей та юнацтва письменників української діаспори. Тут розкриття гетеро-образу пов'язано з викриттям тоталітаризму (у повістях Л. Бризгун-Шанти, В. Куліша, Ольги Мак, Леоніда Полтави, Л. Храпливої-Щур), фашизму (Івана Боднарчука, Б.-Б. Федчука, О. Цегельської та ін.), расизму (Нова Гвінея – нарисова література П. Вакуленка, Леоніда Полтави, Дмитра Чуба), колоніалізму (Бразилія – трилогія «Бог вогню» Ольги Мак).

Другий момент спрямований на розкриття інонаціональних культур, що розкривало позитивні вияви Чужого. Крім уже названих країн, додаємо Австралію, образ якої представлений у творчості Дмитра Чуба, а також перекладну літературу. Це стало своєрідною спробою письменників української діаспори надати голосу тим культурам, що під впливом імперій приречені на мовчання.

В осмисленні амбівалентності досвіду Чужого до культури Свого контекстом виступають твори письменників, які проживали в Канаді та США (Т. Білецька, Іван Боднарчук, Р. Завадович, С. Кузьменко, С. Парфанович, Ганна Черінь та ін.). Небезпечність Чужого відкривається через захоплення культурою Чужого, а його творчі стимули пов'язані з образом «Вільного Світу» як універсальної моделі існування української спільноти в чужому світі.

Третій мотив ґрунтується на відображенні авто-образу українців та України, що подаються в цьому розділі у зв'язках з іншими культурами. В аналізованих творах дитячої діаспорної літератури розкрито ролі українців у чужому світі: біженця, експатріанта, асимілянта, маргінала, партнера діалогу, бікультурала.

У підрозділі 4.1. «Суперечності ідентичностей у мюнхенських виданнях прози для юнацтва: імперське – національне – міжкультурне» увагу приділено повісті В. Куліша «Пацани» (1967), Леоніда Полтави «Чи зійде завтра сонце?» (1955), Л. Храпливої-Щур «Отаман Воля» (1959). Повісті є доволі презентабельними в осягненні письменниками-емігрантами образів Чужого в концептосфері Свого. Написані в нових поселеннях українців – США та Канаді – твори відкривають ключові концепти, пов'язані з недавно пережитими моментами та майбутніми прагненнями української діаспори, зокрема «боротьбою за українське державництво» («Отаман Воля»), «советською окупацією України» («Пацани»), «визнанням України світом» («Чи зійде завтра сонце?»).

У повістях Своє є центром, що оточений горизонтами Чужого. Проте, не лише досвід своєї культури представлений у творах. Тут ідеться й про тих, хто сприймався або як загроза обжитому простору, або як союзник чи партнер діалогу. Тому в повістях презентовано кілька досвідів Чужого та відповідно досвідів культур. Отже, через образи Чужих – Своїх відкриваються ідентичності в названих повістях – «советська ідентичність» та «національна ідентичність», а через моделі

діалогу в сенсі досягнення розуміння між партнерами визначається міжкультурний вектор літератури для дітей та юнацтва.

Відкриття першої культури Чужого у творах не стільки стосується Іншого як етнокультурного явища, скільки пов'язане з відторгненням форми цивілізації – тоталітаризму. У повістях така культура Чужого інтерпретується як панівна, владна і водночас нищівна для рідного простору. Топосом спровокованого простору постає «підсоветська Україна». У творі «Пацани» В. Куліша цей простір є змістилищем пекла як наслідок утілення в дійсність імперсько-радянських постулатів: шлях до «комуністичного раю» лежить через знищення до «основ». Автор знімає декорації «советського раю» і «українського пекла» періоду становлення колективної «советської ідентичності» в 20–30-их рр. ХХ ст.

Особливістю цієї повісті є те, що в ній, з одного боку, відбувається демаскування імперських загарбань Росії та СРСР, з іншого, – письменник зафіксував незворотність наслідків для українців, відкриваючи пекло, створене їх сусідами. Тому з позиції національних цінностей письменник інтерпретує «советську культуру» як ворожу українцям. Її узагальненням є «советська ідентичність», джерелом якої, говорячи метафорично, стало вбивство Іншого. У цьому контексті таким Іншим є українець, національна ідентичність якого цілеспрямовано знищувалася. Тому письменник контрастно подає два типи образів у своїй повісті: «колишні люди» та «обраний клас».

В аналізованих повістях відторгнення Чужого відбувається в різний спосіб. За рахунок топосів утопічних (країна мрії) та ідилічних (образів рідного краю, як вони запам'яталися) Леонід Полтава у своїй повісті «Чи зійде завтра сонце?» моделював міжнародне протистояння та ізоляцію небезпечного. Натомість В. Куліш у своєму творі дотримується художньої правди. Попри те, що письменник засвідчує, що комунізм – це експансія і завойовництво, а його ідеї не виправдовують підкорення, головні герої Кулішевої повісті не можуть протидіяти владному. Його безпритульні хлопці радше зображені чужими для того часу. У повісті Л. Храпливої-Щур «Отаман Воля» відторгнення «советської ідентичності» пов'язане з еміграцією та об'єднанням українців у боротьбі за свій рідний простір, Україну та проти ворога. Інший досвід Чужого увиразнюється в авантюрно-пригодницькій повісті Леоніда Полтави «Чи зійде завтра сонце?», у якій автор конструює діалог з інонаціональними культурами і ставить умову збереження національної ідентичності.

У цілісності світу повістей мюнхенських видань інтерпретуються смисли національної ідентичності. Естетичним ідеалом українця виступає людина з активною громадською позицією, яка не дивиться на світ інструментально. У творах «Отаман Воля» та «Чи зійде завтра сонце?» це молоді люди, які втілюють авторські смисли національного. У такий спосіб письменники відтворювали національно-самобутні українські образи, реалії, концепти-образи рідного краю, що не лише мають смисл Свій, а й набувають сакральності: Україна-матір, віра, дім, друг, родина.

Водночас у повістях презентовано два гетеро-образи: позитивний і негативний. Іншування першої культури пов'язано з відторгненням владного, панівного, бруталного в Чужому, що пов'язано з радянською системою. «Советська

Україна» постає символом залежності та несвободи українців, ідентичність яких руйнується, оскільки нав'язується паралельна культура із «совєтською ідентичністю».

Позитивний образ Чужого відкриває лояльне ставлення українців до інонаціональних культур, а подекуди навіть ідеться про вбирання культурою Свого досвіду Іншого. Засвоєння культури Іншого – то цивілізований діалог рівних народів, де немає місце дегуманізації та вертикальності оцінювання культур за принципом нижча – вища.

У підрозділі 4.2. *«На межі життя та смерті: „тоталітарні цивілізації” як вороже в національних контекстах „геноцидної” прози для дітей та юнацтва»* акцентовано на тому, що окреме місце у викритті «тоталітарної цивілізації» належить творам про геноцид українців, пов'язаний із трагічною сторінкою української історії – Голодомором 1932–33. Тема Голодомору в дитячій літературі є одним із важливих орієнтирів для молодого покоління українців у пошуку формування своєї ідентичності, що подається через викриття «тоталітарної цивілізації» – СРСР. Закономірно, що у творах протиставлено тоталітарний і національний сенси, але життєстверджувальний пафос у них переважає – таким є феномен української діаспорної літератури для дітей та юнацтва: вірити у незнищенність українського роду, а відповідно й нації.

Українська діаспорна література для дітей та юнацтва представлена низкою творів про Голодомор, що мають свою особливість як у розкритті національних проблем, так і у відображенні так званих «жахливих» тем, зокрема смерть, насилля, геноцид. Тут «тоталітарна цивілізація» відкривається як ворожа до українського. Серед творів – «Легенда про колоски» Віри Вовк, що вийшла в збірці під назвою «Чар-писанка» (Львів, 2012), повість Л. Бризгун-Шанти «Чорні хмари над золотистим полем», яка вперше була опублікована у видавництві «Ярославів Вал» (Київ, 2005). Повість Ольги Мак «Каміння під косою» визнано як один із кращих творів для молоді про Голодомор. Тож книга видавалася неодноразово: в українському зарубіжжі (Торонто, 1973), в Україні (видавництва «Глобус», Київ, 1994 та «Лелека», Київ, 2004) та в англійському перекладі в США (2011). Натомість оповідання Івана Боднарчука «За Збруч» та «Над Збручем» про Великий Голод, які побачили світ у Торонто (збірки «Далекі обрії», 1968; «За Збруч» 1993), в Україні ще чекають на свого видавця. Твори будуються на автобіографічних елементах або спогадах, досвіді тих, хто пережив Великий Голод. Крізь особисті історії оповідається про долю народу або навпаки – монтажна композиція творів стає хронікою трагедії українців. Так досягається типізація зображених історій, що відкриває та зберігає в колективній, історичній пам'яті трагедію усієї нації крізь призму роду.

Укріплення у свідомості самої нації трагедійності пережитого є не лише самоствердженням національної ідентичності, а й способом нагадати про неприпустимість нищення цілих народів, зверхності одних культур над іншими, засудження колонізаторських та імперських зазіхань поряд із мовчанням, замовчуванням, байдужістю та відповідальністю за злочини – все це розкриває загальнолюдський сенс «жахливих» тем у дитячій літературі світу. Очевидно, що в

різних національних літературах здійснюється спроба художнього осмислення цієї проблематики у свій спосіб.

У сучасній зарубіжній дитячій літературі тема Голокосту єврейського народу актуалізована в аспекті толерантності до Іншого. Зокрема, у книзі Дж. Елвгрін «Місто шепоту» (2014) події відбуваються за часів Другої світової війни, а її учасниками стають діти. Тут ідеться про солідарність і героїзм звичайних людей попри жахливі обставини. Натомість в іншій книзі на цю тему польського письменника М. Щигельського «Ковчег часу» (2016) засуджується пасивність, байдужість до чужої трагедії. У ній митець закликає молодь урахувати помилки минулого, щоб уникнути їх у майбутньому. Про терпимість та відповідальність ідеться в книзі Дж. Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі». Автор через образи дев'ятирічних дітей – сина німецького коменданта концтабору Бруно та єврейського в'язня Шмуля – викриває абсурдність і божевілля дорослих, адже їхні зверхність та імперські зазіхання призводять до невідворотних наслідків: загибелі тисячі людей, нищення духовності, руйнування родин по обидва боки. Натомість у дитячому світі інші цінності – любов, доброта, співпереживання, що не визначаються національною приналежністю. Так Дж. Бойн порушує проблему ідентичності та права на відмінність. Фатум долі стає відплатою за дії батька Бруно, його жорстокості до в'язнів і сліпе виконання нелюдських наказів. Деморалізація, байдужість, втрата родини, невідомість про загибель сина в кімнаті смерті разом із другом Шмулем – це розплата за сумнівні ідеали. Письменник звертається до сучасників, висловлюючи надію про неповторність подібного.

Для української діаспори ставала близькою трагедія єврейського народу, який, як і український, зазнав геноциду від тоталітарного режиму. Власне своєю творчістю письменники української діаспори прагнули протистояти колоніальному (радянському) дискурсу, що є свого роду виявами архетипного світу Великої Матері. Українською діаспорою не сприймалися панівні цінності про розбудову комунізму, сповідувані літературою соціалістичного реалізму вже нового етапу поневолення України. А з іншого боку, своєю творчістю письменники прагнули розкрити імперську сутність радянської влади та приховану нею правду про «великий терор», русифікацію, геноцид українців. Тому в художньому вирішенні цих питань національне й імперське перебуває в дихотомії: божественне – сатанинське, Ерос – Танатос, життя – смерть.

З першим концептом пов'язані поняття рід і нація, які в розумінні української діаспори тісно переплетені. У такій єдності спостерігається закорінення в українську ментальність, у якій їх єднає архетип матері. Виявами цього архетипного образу в українців є жінка-матір. Саме навколо неї гуртується родина. Інше змістовне наповнення архетипу – Україна-матір, яка єднає ці роди. Тим самим «рід – нація» утворюють своєрідне духовне коло, у центрі якого – «матір».

На позначення сатанинського в імперському доцільно звернутися до інтерпретації теорії культури З. Фрейда. Пізня праця психоаналітика «Незадоволеність культурою» вийшла в 1930 році. Очевидно, поштовхом до її створення було зародження тоталітарних рухів. У ній дослідник осмислює культуру паралельно до своєї концепції індивідуальної психіки, але як абстракцію вищого гатунку. У його розумінні, культурний процес є полем боротьби між інстинктом

життя і потягом до смерті, а також руйнуванням. Культурологічну теорію З. Фрейда можна розглядати як інтерпретаційну стратегією, що відкриває сенси колоніального та прояснює атрибути смерті в культурі тоталітаризму.

У повістях Ольги Мак та Л. Бризгун-Шанти розкриття геноциду українців, пов'язаного з Голодомором – 33, відбувається на кількох рівнях. Авторки прагнуть зафіксувати Голодомор 1932 – 1933 рр. як геноцид українців, тому у творах наявні як авторські відступи, роздуми, публіцистичні елементи, так і символізація змісту. У культурологічному плані – письменниці осмислюють феномен смерті й життя. З одного боку, смерть є уособленням культурної епохи тоталітаризму, з іншого, – мотив смерті набуває духовної основи як досвід минулого задля майбутнього. Обидві письменниці через своїх юних героїв схиляють нас до вибору життя, у чому полягає великий гуманізм їхніх творів.

Моральні ідеали, зображені в художніх текстах, роблять останні значущими в межах проблеми пошуку особистої та національної ідентичності, а водночас – у викритті тоталітарного як ворожого, агресивного, негуманного.

У підрозділі 4.3. *«Типологія образів небезпечного й страждального в прозі для дітей про війну та окупацію»* розкрито образи дитини, яка постає в кількох іпостасях: дитина як учасник війни, дитина як спостерігач війни, дитина як переселенець, дитина як вигнанець війни. Дослідження здійснено на матеріалі оповідань В. Барагури «Повстанець Юра», Івана Боднарчука «В Братиславі», «У новій Говерлі», «Колисаночка», «Івасева шапочка», Л. Бризгун-Шанти «Таня», «Петруся», Марії Дмитренко «Михайлик», Леоніда Полтави «Перший закон дружби», «Людина, що з неба впала», Б.-Б. Федчука «Ганя», Л. Храпливої-Щур «Що розповів камінний лев», «Ікона Одігітрія», О. Цегельської «Петрусєва повість». Ці твори умовно поділено на три групи: (1) про Українську повстанську армію; (2) окупацію України; (3) еміграцію під час Другої світової війни та вивезення на примусові роботи до Німеччини. Попри свою жанрово-стильову відмінність, вони мають спільну модель українського життєсвіту воєнного часу, що подається крізь призму небезпечного й страждального.

Насамперед, у воєнній картині світу дитина зображена на пограниччі життя – смерті. Чи то Європа, чи окупована Україна – дитина змагається за свою долю, своє призначення, ідентичність. Серед типажів страждальних образів – діти (сироти й біженці). Чужий в оповіданнях є небезпечним, тому він ідентифікований як ворог. Ним постає окупант, який нищить ідентичність українців, культуру, мову, несе смерть через убивство, фізичне та моральне знищення батьків, дітей. Для української діаспори окупант має два обличчя – «гітлеризм» і «советчики».

Аналізовані оповідання для дітей та юнацтва відкривають сакральний характер у колективній пам'яті письменників українського зарубіжжя. У цій пам'яті крізь призму долі дітей війни розкриті теми окупації України, оstarбайтерів, українського визвольного руху, його учасників, партизан, які боролися як з нацистами, так і «большевиками», та участь українців у складі армій союзників. У візії письменників українського зарубіжжя ці твори мали служити основою для збереження національної ідентичності українців, які мають гідну історію своєї боротьби за незалежність Батьківщини.

Водночас українська діаспора на пограниччі Свого – Чужого змагалася за репрезентацію власне українського досвіду щодо наслідків війни та її впливу на долю дітей, які не менше постраждали від Другої світової війни. Діти українців зазнали фізичного, психічного, ментального нищення. Адже одна окупація – німецько-фашистська – змінилася іншою – радянською.

У підрозділі 4.4. *«„Вільний Світ” – „Старий Край”»: „дитяча” спадщина письменників української діаспори в Канаді та США»* презентовано амбівалентне розуміння Чужого в художніх текстах для дітей та молоді українських письменників канадського (Іван Боднарчук, С. Кузьменко, Л. Храплива-Щур) та американського (Т. Білецька, Р. Завадович, Олекса Кобець, С. Парфанович, Ганна Черинь) осередків: Чужий є водночас небезпечним для культури Свого, але й творчим.

У творчості для дітей та молоді письменники українського зарубіжжя, які виїхали до США та Канади, відштовхуючись від не-Свого як несвободи, створювали образ «Вільного Світу» як уособлення волі. У такий спосіб через Чуже, культуру Канади та Америки з їхнім правом і можливостями свободовисловлювання, письменники йшли до Свого, осмислюючи у творах для дітей та юнацтва питання національної ідентичності за нових обставин, а саме: «як бути українцем дитині, народженій за межами етнічної батьківщини?».

В українському зарубіжному контексті позитивним аспектом топосу Чужого стало уособлення Канади та США з образом «прибраної батьківщини», з яким митці пов'язували ідею «Вільного Світу». Автори у своїх творах для дітей та юнацтва через образи дітей та дорослих підкреслювали як українське походження, так і засвідчували їхню відданість новій батьківщині, що ним стали для нащадків Канада й США. Іншими словами, країни нового осідку у творах постають універсальними моделями спільноти української громади, покликаними зберігати національну ідентичність у чужому середовищі.

Попри захоплення творчою інтелігенцією демократичними засадами названих країн, у дитячій літературі й критиці піднімалися питання денаціоналізації, асиміляції українських дітей та молоді. Тому в дитячій діаспорній літературі письменниками «покоління Ді-Пі» втілювався образ «Старого Краю», України, якою вона запам'яталася. З образом «Старого Краю» українські письменники діаспори пов'язували проблему пошуків власних коренів. Це визначало родинну тематику творів письменників канадського та американського діаспорних осередків, які широко послуговувалися архетипними для української діаспори образами – «батьківський дім», «родина», «громада», «земля», «село».

У своїх творах для дітей та молоді письменники поєднують два культурні світи – канадсько-американський та український. З одного боку, так репрезентувалися реалії зарубіжжя, а з іншого, – представлявся ментальний образ України. Тому тематичні пошуки українських письменників Канади й США охоплювали проблеми гуртування українців на чужині, розщеплення особистості під впливом асиміляції, безперервності роду та традицій, служіння для України.

У підрозділі 4.5. *«Етнообрази екзотичних країн: австралійська та бразильська тема в літературі для дітей»* осмислено вияви Чужого як етнокультурного (трилогія Ольги Мак «Бог вогню») та як необжитого простору (збірка оповідань і нарисів «Стежками пригод» Дмитра Чуба).

У формуванні образу-іміджу корінних мешканців Бразилії, індіанців, Ольга Мак у трилогії «Бог вогню» відходить від їх спрощеного зображення. Вона не лише подає картини природи екзотичної країни, звичаї племен, а й виражає прагнення етносу до самовираження, існування на рідній землі, збереження своїх цінностей. З цих позицій письменниця схвалює тих герої-індіанців, які вірні слову, саможертвовні в ім'я племені, а натомість засуджує духовних покручів, викриваючи зрадництво, віроломство. Такі описи давали змогу відкрити образ Чужого в паралелях до національної свідомості та системи цінностей українців, артикулюючи близьке між Я – Інший, українське – бразильське: засудження панування та право на самовизначення народів. Тож у трилогії «Бог вогню» Ольги Мак закладений позитивний підтекст багатокультурності: емігрант відкриває культуру Бразилії, виявляючи в ній близьке й відмінне з українським.

У Дмитра Чуба екзотичний світ Австралії постає як новий необжитий простір, що опановує українець-вигнанець, та нова «прибрана батьківщина». У його творах простежується кілька етапів освоєння чужого простору, які пов'язані з реконструкцією біографії українця-вигнанця. Перше знайомство та перші враження змішані з розчаруванням, відчаєм, тривогою. Такі емоції європейських біженців з України зображено у творі Дмитра Чуба «Австралійський ведмедик». Вигнанець сприймає себе чужинцем, а простір Свого є уявним: це спогади про Україну, її топоси – Запоріжжя, Дніпро й Хортиця як одвічні символи волі для українців. Небезпека Чужого тут виступає проекцією на те вороже, що зруйнувало рідний простір. Такою аналогією у творах є війна та сталінські репресії. Інший бік вигнання – роль приходня: важка праця, заробітки, розлука з родиною. Тому компенсацією внутрішнього спустошення ставало формування свого мікрокосму. Зокрема, наповнення простору Своїм в оповіданні «Випадкова зустріч» пов'язане з песиком Найдою, якого головний герой Василько, попри ризик депортації всієї родини, нелегально завіз до Австралії. Тут Найда виступає живим символом зв'язку з рідним краєм та оберегом у новому. Процеси обживання простору наявні й у творах збірки «Стежками пригод» Дмитра Чуба. Укорінення українців реалізується через будівництво хати. На символічному рівні такий образ здобуває значення нової батьківщини. У більших масштабах освоєння простору пов'язане з розбудовою ферм («У хащах австралійського лісу», «Свійський кенгуру Гоп-Гоп»). У розмірах духовних – це гуртування українців як свідчення самосвідомості народу, його відчуття етнічної спільноти. Збереження Свого і засвоєння Чужого як модель співіснування досягається також через вивчення мов відмінних культур («Несподіваний напад»). Поряд із реконструкцією біографії українця-вигнанця письменник візуалізував не лише екзотику країни, а й зображував її корінних мешканців, порушуючи в цьому контексті ідею співіснування різних культур, народів та етносів.

У підрозділі 4.6. «Нарисова література для дітей та юнацтва про Нову Гвінею: цивілізація – природа» увагу зосереджено на осмисленні жанру нарису, у якому працювали П. Вакулєнко, Леонід Полтава та Дмитро Чуб. Нарис став для письменників тим жанром, що здатний фіксувати подробиці життя місцевих аборигенів – народу Нової Гвінеї. Українські письменники, які мешкали в Австралії, зацікавлено вивчали ці образи Іншого як народу, що зазнавав колонізації та

експансії впродовж століть. Духовні пошуки митців пов'язані з осмисленням проблем національної ідентичності й іншого культурного досвіду. Образи аборигенів ставали також основою для авторських рефлексій про розуміння, відповідальність, співіснування різних культур.

У нарисах про Нову Гвінею «Папуа Нова Гвінея», «В джунглях Нової Гвінеї» П. Вакуленка, «З новогвінейських вражень» Дмитра Чуба та «Каарам-Тамо – людина з місяця» Леоніда Полтави подано біографічні дані про реальну особу М. Миклуху-Маклая, дослідника Австралії та Океанії, а також авторські роздуми про цивілізацію та первісний світ, враження від Нової Гвінеї, її поетичні описи. Але водночас у цих подорожніх та портретних нарисах звучить ідея українськості: в образі головного героя Маклая, проблемі колонізації та мотиві відновлення незалежності України, яка має самобутню культуру.

Увага українців в екзилі до постаті ученого-антрополога М. Миклухи-Маклая зумовлена кількома чинниками. По-перше, цю людину діаспоряни зараховували до гурту своїх. Тому на етнічному рівні вчений вважався українцем, за походженням – зі славного козацького роду. Водночас він був екзистенційно близьким українським емігрантам, тому інтерпретувався як вигнанець та мандрівник.

По-друге, письменники не лише прагнули описати юному читачеві екзотичні країни, а в образах Маклая, папуасів та європейців експлікували фігури Чужого. Тож структура текстів має біполярну модель. У постколоніальному сенсі вона формується опозицією Перший Світ – Третій Світ, що в міфологічному плані презентовано дихотомією цивілізація – природа. Тим часом, нарисовці прагнули всебічно відобразити свою точку зору на проблему: без ідилії щодо «дикунів-тубільців» та їх первісного світу, але й не поділяючи позицій країн-імперій. У практичному плані тут ідеться про наближення до Іншого, на якого проектується власний образ.

По-третє, через образи невідомого Іншого митці прагнули як до вироблення терпимості до чужої несхожості, переживання Чужого як Свого та навпаки, так і до формування власної ідентичності. Осмислюючи вияви культурної залежності як наслідок панування іншої форми цивілізації, нарисовці порушували питання відповідальності. Ця проблема розгортається в нарисах у двох векторах: як порушення свобод та як мовчазна згода на насилля, що інтерпретуються виявом ставлення до іншості – підпорядкування або байдужість.

Світ аборигенів – острови Тихого океану. Цей Інший світ, що чарує, манить та водночас стає місцем таємничим, джерелом небезпеки, розкривається у творах із двох позицій. Першим є погляд тогочасної Європи, яка, з одного боку, репрезентує себе як носія культурних цінностей, з іншого, – її країни мають схильність до колонізації й нетерпимості. Автор подає європейську-імперську точку зору як одну з форм цивілізації, для якої Чужий – то дикунство, виражене у звичаях, мовах, ритуалах папуасів. У цьому контексті Нова Гвінея сприймається європейським колонізатором як «антисвіт», а топосами цього Чужого є ліс, непрохідні хащі, небезпечна місцевість, сповнена диких тварин, плазунів, комах. Це – пекло та смерть, а сам етнос постає в образі варвара, що уособлюють темношкірі туземці – руйнівники й людоджери. Таке протиставлення культури – дикунства є неприйнятним для письменників української діаспори.

Інший погляд – це позиція Маклая, для якого туземці не є варварами. Їхній топос – місце особливого гатунку. Світ Іншого розкривається як заворожуюче гарний, з пралісами, блакитним лагунами. Вивчення мови, шанування й дотримання звичаїв, культури Іншого – це складний процес співіснування і взаємопізнання. Через образ Маклая митці говорять про право на відмінність та її захист незалежно від форми культурного розвитку.

У підрозділі 4.7. *«Ментальний світ українця в культурних кодах перекладної літератури для дітей»* розглянуто перекладну літературу для дітей та юнацтва, яка займала не останнє місце в українському зарубіжжі ХХ ст. Для аналізу взято твори Ф. Г. Бернет, Л. Буссенара, О. Вайлда, Р. Кіплінга, Д. Г. Мукерджі. У перекладах простежується «злиття горизонтів» українського досвіду та інших культурних спільнот. Тут гетеро-образ має позитивне забарвлення, а в художніх текстах відчутна проекція власного авто-образу. У такий спосіб відкривається український шлях вибудовування ідеї солідарності як розуміння відмінного досвіду та відповідальності за Іншого.

Найчастіше українське письменство на чужині вдавалося до перекладацької справи задля утвердження рідної мови. Показово, що перекладалися як інонаціональні літератури, так і власне українська культурна спадщина, охоплюючи практично всі національні літератури Європи та Сходу. З одного боку, українські письменники прагнули в такий спосіб популяризувати українську культуру у світі. Серед яскравих прикладів – опублікований переклад «Заповіту» Т. Шевченка п'ятдесятьма мовами світу. З іншого боку, переклад художніх творів часто здійснювався з української мови на англійську, але література продовжувала відтворювати ментальну картину світу українців.

Від першої хвилі української еміграції до третьої перекладна дитяча література носила пізнавальний характер, оскільки відкривала перед дітьми культуру інших народів. Реалії були такими, що українці, як «люди пограниччя» чи «люди без держави», втративши центр Свого (рідний край), осмислювали ментальні проблеми інакшості, налагоджуючи діалог між тотожним та відмінним. Проте надалі, у періоди народження нового покоління поза межами України, усе частіше українські твори перекладалися англійською, що фіксувало процес формування образу бікультураля з новою етнічністю замість фігури мігранта, переосмислення образів Чужого та рідного краю.

У підборі літератури для перекладу діаспора керувалася такими принципами: по-перше, близькість оригіналу до моральних цінностей українців, по-друге, популярність твору в «культурному світі» та його перекладеність різними мовами. З першим пов'язане питання розуміння автора перекладачем, коли збігаються їхні інтенції та смисли, що інтерпретуються в оригіналі та перекладі. Щодо другого аспекту вбачається, що у такий спосіб письменство прагнуло ствердити українську мову на рівні з іншими мовами як самобутню, а також привернути увагу юних читачів до читання найкращих книг рідною мовою.

Перший чинник визначала тематика книги, що була близька ментальному світу українця. Інакше кажучи, культура Іншого, інонаціональне буття в рецепції української діаспори відображалися в системі власних цінностей. Серед таких концептів: туга за Батьківщиною, єднання з природою, тема роду та гідних

спадкоємців, боротьба за незалежність, милосердя, добродійні справи. Це реалізовано у творах природничого циклу – перекладах Р. Кіплінга «Брати Моуглі», «Ріккі-Тіккі-Таві», вільних переказах українських дитячих письменниць, зокрема, Л. Бризгун-Шанти («Родина бобрів», «Родина Качуровських», «Родина ведмедів») та С. Кузьменко (збірка «Живуть на світі добрі звірі...»), а також перекладених текстах, присвячених релігійно-християнській (О. Вайлд), патріотичній (Л. Буссенар), морально-етичній (В. Гауфф, Ф. Г. Бернет) проблематиці, а також темі війни і миру (Д. Г. Мукерджи).

У післямові (**висновках**) узагальнено результати проведеного дослідження та означено перспективи подальших наукових розвідок.

Суттєвою проблемою до ґрунтовного вивчення української діаспорної літератури для дітей та юнацтва є недоступність для читачів і критиків більшості творів, а також недостатня її популяризація. Це створює парадоксальну ситуацію: література української діаспори, сповнена ідеєю збереження культурної самобутності українців, сама потребує такої ж підтримки і відповідного прочитання сучасними українцями, ідентичність яких нині означається. Тому ми свідомі того, що українська діаспорна література для дітей та юнацтва є відкриттям українського Іншого для материкової України.

В аспекті повернення української діаспорної дитячої літератури до читача та дослідника можна говорити про актуальні завдання, які вона здатна розв'язувати в ситуації сьогоденного українського пограниччя. Це – відкриття національних і культурних сенсів і протистояння відродженню радянських патернів «людини з советською ідентичністю», формування єдиної, нерозірваної пам'яті про війну, геноцид, еміграцію, а також про багатокультурність та колонізацію, поневолення й імперії, цивілізацію й природу, вороже й близьке.

У цій роботі стратегія вивчення літератури для дітей та юнацтва письменників української діаспори розгортається в трьох напрямках:

- теоретичному (в осягненні термінологічних дефініцій «дитяча література» й «література для дітей та юнацтва», «еміграційна література», «діаспорна література» та «література українського зарубіжжя», а також системи жанрів, серед яких – віршовані казки, билини, нариси, поеми-казки, п'єси, сюжетні вірші, повісті, романи тощо);
- в аспекті історії літератури (через формування періодизації літератури для дітей та юнацтва, вивчення нових постатей, відкриття цілісності літературного процесу ХХ ст. – в Україні та за її межами);
- порівняльно-історичному та типологічному планах (у межах однієї літератури – материкової та еміграційної, між кількома письменниками, через презентації гетеро-образів та авто-образу в національній літературі).

Охоплення цих векторів у нашому дослідженні надало змогу, з одного боку, інтерпретувати дитячу літературу як цілісне літературне явище, з іншого, – як пограничну літературу, що ввібрала в себе кілька культур. Їх тут означено через диспозицію Свій – Чужий.

Такі міркування стали поштовхом до розкриття концептосфери Свого в українській діаспорній літературі, на позначення цілісності якої вживається поняття «національна концептосфера». Стверджується, що концептосфера цієї літератури

сформувалася зі стійких національних ідентифікаторів, що вирізняють українців серед Інших. Адже інтегруючись до Іншого, невідомого культурного світу, українці в екзилі на всіх континентах прагнули зберегти Своє – власне обличчя та ідентичність. Полем задля такої консолідації виступала й дитяча література, що орієнтувалася на дітей та молодь еміграції.

У герменевтичному аспекті дитяча література українського зарубіжжя становить собою цілісність, так званий мегатекст, а її частинами, мікротекстами, є художні твори окремих письменників, які писали для дітей та юнацтва в еміграції. Художні тексти, попри свою індивідуальність та розмаїття, у баченні діаспори розкривають єдиний український життєсвіт, що формувало їхню спільну національну концептосферу. Вхідження до герменевтичного кола здійснюється через розуміння його частини, ключових концептів – Україна, Бог, рід, нація, тлумачення яких відбувається через усвідомлення всієї цілісності – національної концептосфери цієї літератури.

Розумінню дитячої діаспорної літератури як українського Іншого сприяє розгляд її історико-хронологічних меж. Це свого роду герменевтична рамка дослідження: спочатку подати явище загально, у всій його сукупності, а потім виокремити його частини. Тому дитяча діаспорна література осмислюється як цілісне літературне явище, зародки якої сягають ще перших десятиліть ХХ ст. Проте її становлення й розвиток у тому вигляді, який досліджувався, пов'язаний із другою та третьою хвилями еміграції – часом, коли представники культурної інтелігенції (письменники, поети, педагоги, критики) стали вигнанцями, біженцями, емігрантами, образно кажучи «людьми без батьківщини».

Історичний контекст підсилено критичною парадигмою, що розкривала кілька ракурсів осмислення літератури для дітей та юнацтва української діаспори в різний час, умовно означений як: «празький етап» (1920 – 1945), «таборова доба» (1946 – 1951) та «заокеанський період» (1951 – 1991 рр.). Саме з третім проміжком пов'язаний найбільш активний розвиток дитячої діаспорної літератури, що відбувався переважно в США, Канаді та Австралії.

У вигнанні письменники жили усвідомленим прагненням повернення. Тому на дитячу літературу покладалася роль, з одного боку, духовного й патріотичного збудника молодого покоління українського зарубіжжя, з іншого боку, роль літератури, яка збереже національні й культурні сенси для української молоді в Україні. Ці ролі означували її як «літературу місії», що мала розгалужену систему жанрів (епічних, ліричних, драматичних та ліро-епічних) і тем (історичних, християнсько-релігійних, патріотичних тощо). Еміграційна література для дітей та юнацтва ґрунтувалася на народно-етнографічних ідеях, фольклорі, зверненні до загальнонаціональних символів, історичного коріння, що засвідчувало любов і повагу до рідної Батьківщини. У чужому світі ціле покоління митців витворило свою духовну Україну, власний світ, наповнюючи його національним сенсом.

Активну діяльність у плані розвитку дитячої літератури в українському зарубіжжі провадило Об'єднання працівників дитячої літератури ім. Л. Глібова, що зародилося після Другої світової війни. Це Об'єднання функціонувало в кількох напрямках: згуртовувало навколо себе письменників, художників, видавців, учителів; мало видавничий орган («Нашим дітям – ОПДЛ») та дитячу періодику, а

також здійснювало літературознавчі огляди художньої спадщини митців, які творили як за межами України, так і на її території. У критичному дискурсі ОПДЛ окреслювалася ідея творення національної літератури та формування національної ідентичності юних українців на чужині, адже повернення до України розумілося як справа майбутнього покоління.

До головних акцентів української дитячої літератури діаспори зараховуємо високий рівень національної свідомості та релігійно-християнську спрямованість. Це україноцентрична література, в основі якої лежать національні константи – державна нація, свідомо особистість, а також система національних ціннісних орієнтацій. До складових національної ідеї в українській діаспорі належали культурні цінності, рід, Батьківщина, Бог, мова. Осмисленню головних констант у методологічному плані сприяли праці інтелектуалів українського зарубіжжя, які піднімали питання «нації» (Іван Багряний, Ю. Бойко, Д. Донцов, Ю. Липа та ін.), сучасне розуміння «національної ідентичності» (Е. Д. Сміт) та національно-екзистенційний підхід у літературі (П. Іванишин). Так, ми дійшли до висновку, що в художніх творах дитячої літератури письменники української діаспори закладали різні сенси, насамперед, національний, який і має інтерпретувати читач-дитина.

Художнього вираження національна ідея здобуває через твори, у яких розгортаються теми місця поета в суспільстві («Слово Поета»), історичної боротьби за волю, єдність і незалежність («Боротьба» і «своя хата»), духовного єднання й святості («Віра й Батьківщина»), збереження роду, пам'яті й ідентичності. Але центральним у творах є образ України, що оприявлений у різножанрових творах через різні моделі української державності за Київської Русі й Козацької України, архетипні вияви Великої Матері – України-неньки, матері-землі. Усіх їх єднають ідеї увіковічнення любові до далекої Батьківщини, боротьби Словом за її розквіт. Рух цієї ідеї відкривають «персональні історії» письменників-емігрантів, творчість яких на ниві дитячої літератури окреслюємо концептами «України-культурної» й «України-соціальної» (В. Винниченко), «України-духовної» (Іван Багряний), «України-єдиної» (Леонід Полтава), «України-майбутньої» (Р. Завадович, І. Наріжна, І. Смолій).

У такий спосіб митці артикулювали національні сенси як послання до юного читача про досягнення державності України, ідею наступності поколінь, право на історичну окремішність, боротьбу за національне самоствердження, пам'ять про рідний край, безперервність української історії та роду, духовну спільність нації. У творах розкривається культурна ідентичність, соціальна дійсність рідного краю, відкривається національний характер українців та подаються патерни поведінки, серед яких – любити свою Батьківщину та народ, саможертвовно боротися за них.

Водночас, презентуючи українське питання в літературі для дітей та юнацтва, письменники діаспори відкривали інонаціональні культури, прагнули також викрити й імперське. Цей інший методологічний блок дослідження представлений в осмисленні творів письменників українського зарубіжжя за допомогою філософсько-етичних здобутків Б. Вальденфельса, Е. Левінаса, П. Рікера та ін., пов'язаних із проблематикою Чужого. У згаданому блоці застосовуємо з літературознавчої імагології категорії «гетеро-образ» та «авто-образ» (В. Будний та М. Ільницький, Х. Дизеринк, Д. Наливайко). З огляду на неоднорідність поняття

Чужого в дитячій діаспорній літературі вбачається методологічно доцільним уживати категорію *імагологічна модель*.

В імагологічних моделях реалізовані різні типи Чужого – від близького до ворожого. Чужим є Інший як іноземець, інонаціональна культура якого описується (Австралія, Бразилія, Канада, США); Чужий у виразах концепту «Вільний Світ» стає одночасно близьким, через якого відбувається пошук культурної ідентичності; чужою, «не-своєю» оцінювалися як «советська Україна», так і нові поселення у формі топосу «чужина»; Чужим як ворожим осмислювалися «тоталітарні цивілізації» (комунізм і фашизм), небезпечним – надмірне захоплення чужою культурою, що спричинює денационалізацію, асиміляцію, загрозливим – європейські колонізатори, імперії. У цих контекстах письменники діаспори зображували українців у різних ролях: біженця, маргінала, партнера діалогу та бікультурала. Такі позитивні та негативні вияви Чужого є відображенням авторського світобачення та розуміння ним естетичного ідеалу, що сформований не лише з національних сенсів, про які йшлося вище, а й є інтерпретацією етичних, таких як: турбота, самоповага, терпіння, толерантність, відповідальність.

Серед перспективних векторів майбутніх студій окреслимо такі:

1. Дослідження може отримати продовження в осмисленні сучасної дитячої літератури українського зарубіжжя, що формується через нову еміграційну хвилю з початку 2000-их. Аналіз традицій і новаторства у творах письменників нової генерації діаспори – справа майбутніх літературознавчих пошуків, фундамент до яких заклали студії про «ню-йоркську групу».
2. Цікавим видається типологічний аспект досліджень літератури для дітей та юнацтва української діаспори. Це може бути реалізовано через зіставлення творів різних жанрів у літературі української діаспори задля окреслення жанрових дефініцій дитячої літератури загалом, а також через зіставлення художніх рішень у постановці «жахливих» тем, морально-етичних проблем, які втілені у творчості українських діаспорних письменників і представників інших національних літератур. Усе це виводить дослідження української літератури з «камерності» на світові контексти, наповнені ціннісними сенсами: спільними чи відмінними – варто ще з'ясувати.
3. Перспективним напрямком убачаємо системне вивчення персоналій письменників української діаспори в літературі рідного краю. Наразі такі практики реалізовані, зокрема в книзі Д. Нитченка «Силуети» про культурних діячів, які були пов'язані з Ніжинщиною, та в збірці статей «Рідні голоси з далеких далей» про творчість письменників зарубіжжя – уродженців Черкащини та ін., але можуть бути представлені й іншими регіонами України. Такі «персональні історії» в літературі рідного краю, на наш погляд, конче необхідні. Вони не лише відкривають багату та самобутню на таланти літературу певного регіону України, а є посланням до сучасників: цінувати рідну землю, свою малу Батьківщину та не захоплюватися надмірно чужим, оскільки еміграція – це постійна боротьба за існування та самопрезентацію.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії та окремі видання

1. Варданян М. В. *Свій – Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі*: монографія. Кривий Ріг: Видавництво «Діонат» (ФО-П Чернявський Д. О.), 2018. 406 с.

Рецензії:

Галич О. А. Рецензія на монографію Варданян М. В. «Свій – Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі». *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*: збірник наукових праць. Кривий Ріг, 2018. Вип. 11. С. 240–243.

Когут О. В. «Боротьба за душу дитини»: рецензія на монографію Варданян М. В. «Свій – Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі». *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2018. Вип. 4. Том 2. С. 137–138.

2. Варданян М. В. *Романи «муженського циклу» Володимира Винниченка: проблематика, жанрово-стильові особливості*: монографія. Кривий Ріг: Діоніс (ФО-П Чернявський Д.О.), 2012. 230 с.

3. Варданян М. В. *Дитяча література*: навчально-методичний посібник. Вид. 2-ге, випр. і допов. Кривий Ріг: Видавничий центр КДПУ, 2018. 128 с.

4. Варданян М. В. «*І в мене був свій рідний край...*»: *хрестоматія української діаспорної літератури для дітей та юнацтва*. Кривий Ріг: Видавництво «Діонат» (ФО-П Чернявський Д. О.), 2018. 504 с. + іл.

Статті у фахових виданнях України

1. Варданян М. В. Поетика «дівчачих повістин» Івана Андрусика. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (літературознавство)*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. Вип. 94. С. 149–155.

2. Варданян М. В. Жанрово-стильова своєрідність «дитячого» доробку Івана Багряного. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*: збірник наукових праць. Кривий Ріг, 2014. Вип. 3. С. 34–51.

3. Варданян М. В. Образ Олександра Довженка в публіцистиці української діаспори (на матеріалі літературно-критичних портретів Ю. Лавріненка та І. Кошелівця). *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*: збірник наукових праць. Київ: НВП Інтерсервіс, 2014. Вип. 4. С. 118–128.

4. Варданян М. В. Шевченкіана літератури для дітей та юнацтва української діаспори. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*: науково-методичний журнал. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. Вип. 228. Т. 240. С. 13–16.

5. Варданян М. В. Історична література для дітей та юнацтва ХХ ст.: концептосфера та ідеологія. *Вісник Запорізького національного університету*.

Філологічні науки: збірник наукових праць. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2015. № 1. С. 12–22.

6. Варданян М. В. Образ Європи та «чужинця» в рецепції Винниченка-експатріанта. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. Вип. 142. С. 166–169.

7. Варданян М. В. Картини сакрального світу в дитячій літературі української діаспори. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*: збірник наукових праць. Кривий Ріг: ФО-П Маринченко С. В., 2017. Вип. 10. С. 78–88.

8. Варданян М. В. «Діти і війна» у творчій рецепції письменників українського зарубіжжя: колективна пам'ять та ідентичність. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2017. Вип. 162. С. 86–95.

9. Варданян М. В. Національна архетипна образність у віршованих казках письменників української діаспори. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки*: збірник наукових статей. Бердянськ: БДПУ, 2017. Вип. 13. С. 97–102.

10. Варданян М. В. «Україна-минула»: образи козацтва в історико-пригодницьких жанрах письменників української діаспори. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*: збірник наукових праць. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2017. № 2. С. 10–16.

11. Варданян М. В. Між життям і смертю: «голодова» проблематика в українській діаспорній дитячій літературі. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки*: збірник наукових статей. Бердянськ: БДПУ, 2017. Вип. 14. С. 108–113.

12. Варданян М. В. Україна на роздоріжжі: експатріанський цикл оповідань «Наместо» В. Винниченка в контексті радянської дитячої літератури 20-х рр. ХХ ст. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)*: збірник наукових праць. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. № 2. С. 47–51.

13. Варданян М. В. «Україна-своя-чужа»: ідентифікаційний простір казок Леоніда Полтави та Василя Симоненка. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*: збірник наукових праць. Київ: НВП Інтерсервіс, 2017. Вип. 8. С. 123–131.

14. Варданян М. В. «Вільний Світ» – «Старий Край»: «дитяча» спадщина письменників української діаспори в Канаді та США. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*: збірник наукових праць. Кривий Ріг, 2018. Вип. 11. С. 117–129.

15. Варданян М. В. Імагологічні моделі в літературі для дітей та юнацтва письменників українського зарубіжжя ХХ ст. *Текст. Контекст. Інтертекст (філологічні науки)*. Науковий електронний журнал Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. 2018. № 2 (4). URL: [http://text-intertext.in.ua/n02\(04\)2018/wardanian_maryna_04_2018.pdf](http://text-intertext.in.ua/n02(04)2018/wardanian_maryna_04_2018.pdf).

16. Варданян М. В. Концептосфера Свого – Чужого як інтерпретаційна стратегія літератури для дітей та юнацтва української діаспори. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2018. Вип. 32. Т. 1. С. 15–17.

17. Варданян М. В. Ментальний світ українця в перекладній літературі для дітей та юнацтва письменників української діаспори. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. Вип. 46. С. 12–16.

18. Варданян М. В. Національні константи української діаспорної літератури для дітей та юнацтва. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)*: збірник наукових праць. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2018. № 1. С. 22–26.

19. Варданян М. В. Об'єднання працівників дитячої літератури в українському зарубіжжі: напрями діяльності й інтелектуально-творчі здобутки. *Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки*. 2018. № 1 (52). С. 4–9.

20. Варданян М. В. Українська діаспорна література для дітей та юнацтва як предмет теоретико-критичних досліджень. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*: збірник наукових праць. Кривий Ріг, 2018. Вип. 12. С. 84–96.

Наукові статті у виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз, та інших держав

1. Варданян М. В. Концептосфера «свого»/«чужого» в повістях для юнацтва в мюнхенських виданнях української діаспори. *Ukrainische Wissenschaft im Europäischen Kontext. Deutsch-Ukrainische Wissenschaftsbeziehungen: Sammelband*. München, 2016. Band IX. S. 229–233.

2. Vardanian M. The sphere of “The Self” concept: thematic horizons in literary works for children and youth of Ukrainian Diaspora writers. *Proceedings of XI International scientific conference “Results of modern scientific research”*. Morrisville: Lulu Press., 2017. Pp. 81–85.

3. Варданян М. В. Буктрейлер як засіб підвищення читацької активності майбутніх учителів початкової школи в навчанні дитячої літератури. *Інформаційні технології і засоби навчання*. Київ, 2018. № 2. Том 64. С. 39–47.

4. Варданян М. В. Відкриття Іншого: екзотичні образи в нарисовій літературі для дітей та юнацтва письменників української діаспори. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 192–196.

5. Варданян М. В. Концепт «Україна» в духовних рефлексіях письменників української діаспори: міфопоетичний аспект. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. Маріуполь: МДУ, 2017. Вип. 17. С. 17–22.

6. Vardanian M. A fairy tale as a leading genre of Ukrainian Diaspora Children's Literature: topics, senses and interpretation. *Scientific discussion*. Praha, Czech Republic, 2018, 25. Vol. 2. Pp. 21–24.

7. Vardanyan M. Brasilianisches Thema in der Literatur für Kinder und Jugendliche von ukrainischen Schriftstellern. *The scientific heritage*. Budapest, Hungary, 2018, 29. Vol. 3. Pp. 36–38.

8. Vardanian M. Problematyka Obcego w literaturze dla dzieci ukraińskich pisarzy w Australii. *World Science*. Warsaw: RS Global Sp.z O.O., 2018, 11(39). Pp.80 – 83.

Додаткові публікації

1. Варданян М. В. Національні константи Володимира Винниченка та ментальне становлення особистості під впливом української літератури. *Культура фахового мовлення юриста: збірник матеріалів круглого столу* (28 квітня 2010 р.). Кривий Ріг: КФ ДДУВС, 2010. С. 28–31.
2. Варданян М. В. Література для дітей та юнацтва в культурних осередках української діаспори. *Сталий розвиток промисловості та суспільства: матеріали міжнародної конференції* (22–24 жовтня 2014 р.). Кривий Ріг, 2014. Том 2. С. 188–189.
3. Варданян М. В. Модель міфологічної комунікації у віршованих казках письменників української діаспори. «*У тридев'ятому царстві*»: феномен казки в літературі, фольклорі й медіа: матеріали міжнародної наукової конференції (25–26 вересня 2014 р.): збірник. Бердянськ, 2014. С. 167–169.
4. Варданян М. В. Жанрова типологія «дитячої періодики» української діаспори. *Мова. Суспільство. Журналістика: збірник матеріалів і тез XXI міжнародної науково-практичної конференції* (3 квітня 2015 р.). Київ: Видавець Паливода А. В., 2015. С. 11–14.
5. Варданян М. В. Українська література для дітей та юнацтва в діаспорі: тенденції розвитку, культурні осередки, жанрово-тематичні обрії. *Символ. Культурологічний альманах*. Кривий Ріг, 2017. Вип. 5. С. 15–20.
6. Варданян М. В. Читацькі запити сьогодення: досвід зарубіжжя та українські реалії. *Формування творчої особистості в умовах компетентнісної освіти: збірник науково-методичних статей кафедри початкової освіти КДПУ*. Кривий Ріг: КДПУ, 2017. Вип. 10. С. 28–31.
7. Варданян М. В. Англо-український переклад наукових текстів літературознавчого спрямування. *Актуальні наукові дослідження в сучасному світі: збірник наукових праць XXXII міжнародної наукової конференції* (26–27 грудня 2017 р.). Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 12 (32). Ч. 2. С. 88–93.
8. Варданян М. В. Література для дітей та юнацтва української діаспори II половини ХХ ст. як «література місії»: стан та завдання. *Молодий вчений*. 2018. № 4 (56). С. 316–319.
9. Варданян М. В. Проблематика Чужого в системі цінностей української діаспорної літератури для дітей та юнацтва. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. Маріуполь: МДУ, 2018. Вип. 18. С. 13–18.
10. Варданян М. В. Національні сенси в історичних жанрах літератури для дітей та юнацтва української діаспори. *Література й історія: матеріали всеукраїнської наукової конференції* (11–12 жовтня 2018 р.). Запоріжжя: ЗНУ, 2018. С. 32–34.

АНОТАЦІЯ

Варданян М. В. Свій – Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі. – Монографія.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2019.

У дисертації вперше системно досліджено українську діаспорну літературу для дітей та юнацтва ХХ століття. Робота присвячена вивченню різножанрового діапазону творів українських письменників, які писали в еміграції для дітей та юнацтва. Розгляд тематичного поля української діаспорної літератури для дітей та юнацтва ХХ ст. здійснено з точки зору категорій Свій – Чужий, що відкриваються в інтерпретаційній моделі дослідження в трьох ракурсах: національному, інокультурному та етичному.

Українознавча проблематика представлена такими темами: патріотичними, релігійними, історичними, темами колективної пам'яті, війни, Голодомору, що відтворюють сенси відмінного українського досвіду, яким наповнені твори письменників українського зарубіжжя. Осмислені теми презентовані через основні концепти: віри, боротьби, волі, єдності, рідного краю, роду, нації. Ядром національної концептосфери Свого в літературі для дітей та юнацтва української діаспори визначено концепт «Україна».

Імагологічні моделі в концептосфері дитячої літератури діаспори визначаються через гетеро-образи: Чужий-ворожий та Інший-близький. В аспекті проблематики Чужого здійснено спробу осмислити систему цінностей, що закладена в аналізованій художній літературі, серед яких виокремлено національну самоповагу, терпимість до інших культур, відповідальність перед Іншим.

Ключові слова: література для дітей та юнацтва, українська діаспора, національна концептосфера, ідентичність, імагологічні моделі, Свій – Чужий.

АННОТАЦИЯ

Варданян М. В. Свой – Чужой в украинской диаспорной литературе для детей и юношества: национальная концептосфера, имагологические модели. – Монография.

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого. – Черкасы, 2019.

В диссертации впервые системно исследуется украинская диаспорная литература для детей и юношества ХХ века. Работа посвящена изучению разножанрового диапазона произведений украинских писателей, писавших в эмиграции для детей и юношества. Рассмотрение тематического поля украинской диаспорной литературы для детей и юношества ХХ в. осуществлено с точки зрения категорий Свой – Чужой, раскрывающихся в интерпретационной модели исследования в трех ракурсах: национальном, инокультурном и этическом.

Украиноведческая проблематика представлена следующими темами: патриотическими, религиозными, историческими, темами коллективной памяти, войны, Голодомора, отражающими смыслы особого украинского опыта, которым наполнены произведения писателей украинского зарубежья. Осмысленные темы представлены через основные концепты: веры, борьбы, воли, единства, родного края, рода, нации. Ядром национальной концептосферы Своего в литературе для детей и юношества украинской диаспоры определен концепт «Украина».

Имагологические модели в концептосфере детской литературы диаспоры определяются через гетеро-образы: Чужой-враждебный и Другой-близкий. В аспекте проблематики Чужого предпринята попытка осмыслить систему ценностей, заложенную в анализируемой художественной литературе. Среди этих ценностей выделены национальное самоуважение, терпимость к другим культурам, ответственность перед Другим.

Ключевые слова: литература для детей и юношества, украинская диаспора, национальная концептосфера, идентичность, имагологические модели, Свой – Чужой.

SUMMARY

Vardanian M. The Self – the Other in the children’s literature of the Ukrainian Diaspora: national sphere of concepts, imagological models. – Monograph.

Thesis for a Doctoral Degree in Philology. Specialties: 10.01.01 – Ukrainian Literature. – The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, 2019.

In the thesis, children’s literature of the Ukrainian Diaspora of the 20th century is systematically and profoundly analyzed for the first time. The author has investigated the various genres of Ukrainian writers who wrote in exile for children and youth. Therefore, the subject of the research is Ukrainian Diaspora writers’ prose, poetic and dramatic works for children and youth of the 20th century. At present, more than fifty figures can be attributed to writers who wrote for children and youth in Ukrainian Diaspora.

Based on biographies of the writers in this thesis, we have traced the geography of Ukrainian Diaspora children’s literature, which was conventionally grouped into “European” and “overseas” centers. The translated children’s literature of the Ukrainian Diaspora is also involved in the analysis. We are guided by the intention not only to reveal the genre-thematic features of Ukrainian Diaspora children’s literature, but also to comprehend it in the context of Ukrainian Soviet and world children’s literature. In order to reveal the peculiarities of the Ukrainian Diaspora children’s literature, we turn to works that are designed for different age groups of children’s readers: preschool, primary school age, and youth.

The starting point of the thesis is the fact that the literary process was different in the Diaspora and the Soviet Ukraine, because its stages are mainly linked to the waves of emigration. Three waves are specified in the work, which in the context of the foundation and development of the Diaspora children’s literature are conventionally designated as “the Prague stage” (1920–1945), “camp times” (1946–1951) and “the overseas period” (1951–1991). It is argued that a new step of children’s literature in emigration was made

after the completion of the settlement process of Ukrainians, which took place from 1948 to 1951 from Germany to the English-speaking countries such as the USA, Canada, Australia, and other countries. Ukrainian expatriates have expanded activities of their institutions and associations in many countries that became the most important foreign centers of Ukrainian studies; among them is the Leonid Hlibov Association of Children's Literature Writers (OPDL).

Consideration of the thematic field of the Ukrainian Diaspora children's literature of the 20th century is carried out from the viewpoint of categories of the Self – the Other, which are discovered in the interpretative model of our research through the notions of “national sphere of concepts” and “imagological models” from three perspectives: national, cultural, and ethical.

The Ukrainian issues are represented by the following themes: patriotic, religious, historical, and themes of collective memory. They are reproducing the senses of an excellent Ukrainian experience, which the works of the Ukrainian Diaspora writers are filled with. The work considers the nation-centric worldview of Ukrainian Diaspora children's literature based on the national idea. The nation-centric model is artistically expressed through the theme of a poet's place in society, historical struggle for freedom and independence, spiritual unity, preservation of the kin, memory and identity. Comprehended themes are presented through the basic concepts of the faith, the struggle, the freedom, the unity, the motherland, the kin, and the nation. The concept of Ukraine is defined as the core of the national sphere of concepts of the Self in the Ukrainian Diaspora children's literature. Various artistic perceptions of Ukraine are represented through this image. It is the central concept to the sphere of concepts of the Self because its function is considered from the viewpoint of two time positions: diachronic and synchronous.

The imagological models of the national sphere of concepts in children's literature are defined through the hetero-images such as the Other-the hostile and the Other-the akin. The issues of the Other are based on three problem keynotes in this work.

The first aspect focuses on the models of the negative expression of the Other in the works for children and youth of Ukrainian Diaspora writers. Here, the discovery of the hetero-image is linked to exposing totalitarianism, Nazism, racism, colonialism.

The purpose of the second point is the discovery of foreign national cultures which designated positive expression of the Other. It became a kind of attempt by Ukrainian Diaspora writers to give a voice to those cultures that are doomed to silence under the influence of the empires.

The third motive is related to understanding the ambivalence of the Other's experience towards the culture of the Self, in this case, the Ukrainian one. Here, the space of the Other was being mastered, was filled with Ukrainian content.

Different imagological models actualized in the works for children by the Ukrainian Diaspora writers are the result of aesthetic comprehending the foreign environment by expatriates from Ukraine. Things the Ukrainian Diaspora writers believed to be threatening to the Ukrainian identity, were assessed as dangerous, and exposed. Where the culture of emigrants was supported, in particular through the state policy of countries such as Canada and the United States of America, the space of the Other was filled with Ukrainian content.

The system of values, which is laid in the analyzed fiction, is comprehended in the aspect of the issues of the Other. Here, author highlighted such values as the national self-esteem, tolerance to other cultures, responsibility to the Other.

In the aspect of the return of the Ukrainian Diaspora children's literature to the readers and researchers, we could speak about the topical tasks that it can solve in the situation of today's Ukrainian borderland. It is the discovery of national and cultural senses and the opposition to the revival of the Soviet "person with Soviet identity" patterns, the development of a unified, unbreakable memory of the war, the genocide, the emigration, and also it is about multiculturalism and colonization, enslavement and empires, civilization and nature, the hostile and the akin.

Keywords: children's literature, Ukrainian Diaspora, national sphere of concepts, imagological model, the Self – the Other.

Підписано до друку 17.01.2019 р.
Формат 60x84/16. Ум.друк.арк. 1,9. Обл. вид. арк. 1,9.
Наклад 100 прим. Зам. №17 /01.2019
Видавничий центр КДПУ
Кривий Ріг, просп. Гагаріна, 54

Друкарня: ФОП Маринченко С. В.
вул. Героїв АТО, 81-А, оф. 109
м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50086
Свідоцтво про державну реєстрацію №030567 від 19.01.2007 р.
тел. +38 (067) 539-66-81